

Varlė-rupūžė, tvenkianti vandenį. Mitinis vaizdinys ir jo šakos

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

dainius.razauskas@lnkc.lt

Straipsnis tęsia eilę autoriaus darbų, įvairiais atžvilgiais nagrinėjančių priešpriešą bei santykį mitiniame pasaulėvaizdyje tarp sąstingio, sustabarėjimo, užkietėjimo ir, antra vertus, ištirpimo, pasiliejo, laisvos tėkmės. Pastaruosiuose keliuose straipsniuose nagrinėtas šios plačios temos atskiras atvejis – mitiniai vaizdiniai apie (dideliu) akmeniu, uola užverstą versmę, tėkmę, užtvenktą upę ir, antra vertus, apie nuverstą, perskeltą, sudaužytą uolą bei iš (po) jos pasiliejusią versmę. Pagrindinis mitinis personažas, stabdantis tėkmę bei tvenkiantis vandenį, yra velnias (ir jo atitikmenys kitose tradicijose), o pagrindinis mitinis personažas, skaldantis uolas, griauantis užtvankas bei paleidžiantis lietus srautus, – Perkūnas (ir jo atitikmenys). Tačiau mitiniai siužetai tradicijose neretai įvairiai koduojami, ir atitinkamų mitinių personažų vaidmenį atlieka įvairios šio pasaulio būtybės, gyvūnai arba žmonės. Šio straipsnio akiratyje – mitinė varlė-rupūžė, šiuo atžvilgiu atliekanti velnio vaidmenį ir stabdanti tėkmę bei tvenkianti vandenį, taip pat šio mitinio vaizdinio vediniai, įgalinantys paaiškinti kai kuriuos kitus varlės-rupūžės mitologijos dėmenis.

Straipsnį sudaro 11 skyrių, pavadintų pagal mitinius motyvus, kurie juose nagrinėjami, nuosekliai pereinant nuo vieno prie kito: 1) varlė-rupūžė užmušus, lyja; 2) varlė-rupūžė išgeria vandenį; 3) varlė-rupūžė išžinda karvę; 4) varlė-rupūžė iščiulpia žmogų; 5) varlė-rupūžė atima sveikatą; 6) varlė-rupūžė atima dvasią ir žudo; 7) varlė-rupūžė neša nelaimę; 8) varlė-rupūžė – mirusiojo vėlė; 9) varlė-rupūžė – velnio padaras; 10) varlė-rupūžė – velnias; 11) varlė-rupūžė – pasaulio pamatas. (Pastarasis motyvas paaiškina varlės-rupūžės dalyvavimą pasaulio *sutvėrime* sutirštinant, sutvirtinant pirmąsį skystą chaosą.) Pasirodo, kad visi šie mitiniai motyvai nuosekliai ir sklandžiai gali būti išvesti iš to paties pirminio vandenį tvenkiančios varlės-rupūžės vaizdinio. O kadangi jie sudaro didelę dalį varlės-rupūžės mitologijos, šiaip jau daugialypės ir prieštaringos, tai straipsnyje pristatytą nuoseklią jų seką galima laikyti savotiška varlės-rupūžės mitologijos šerdimi ar kamieniu, suimančiu ir visas kitas jos šakas. Vandenį tvenkiančios varlės-rupūžės vaizdinys tad būtų viso šio kamieno šaknis ar net sėkla. Straipsnyje gausiai pasitelkiama įvairių tradicijų lyginamoji (komparatyvinė) medžiaga, įgalinanti užpildyti jų tarpusavio spragas ir sklandžiai sugulanti į vientisus vaizdinius, taip eilinį sykį įrodydama lyginamojo (komparatyvinio) metodo privalumus. Žinoma, pirminio medžiagos rūšiavimo pagal prasmę principą nebus klaida pavadinti struktūriniu-semiotiniu metodu, kurį lyginamasis vaisingai papildė. Nelietuviška asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

Esminiai žodžiai: Tėkmės stabdymo, vandens tvenkimo vaizdiniai mitologijoje; mitinė varlė-rupūžė; lietuvių (baltų) mitologija; lyginamieji tyrimai (komparatyvistika).

Ižanga

Tautosakoje bei papročiuose varlė ir rupūžė mažai kuo skiriasi, yra maišomos, dažnai lengvai sukeičiamos, nebent rupūžė laikoma piktesne, kaip rodo ir vienas iš jos lietuviškų pavadinimų (eufemizmas) *pikt-varlė* ar *pikt-varlis*¹. Pavyzdžiui: *Negalima stačiai sakyti: rupūžė. Vieton to žodžio vartoti piktvarlė*². Dar kitaip rupūžė – tai *piktoji* arba *pamatinė varlė*³. O kitąsyk jos išvis sutapatinamos, skiriant nebent dydžiu, kaip štai XX a. pabaigos Dzūkijoje: *Rupūžės, tos dzidziulės varlės*⁴.

Mums varlė-rupūžė dabar svarbi tuo, kad ji mitologijoje būdingai *tvenkia* vandenį, nes ši jos savybė, regis, sudaro didelės dalies varlės-rupūžės mitologijos branduolį ir taip įgalina ją paaiškinti.

1. Varlė-rupūžė užmušus, lyja

Pirmiausia, užmušant varlę arba rupūžę galima prišaukti lietu. Keli tokio tikėjimo pavyzdžiai iš XX a. pradžios: *Kai varlė užmuši, tai pradės lyti* (Subačius, Kupiškio r.); *Jei varlė užmuši lyjant, tai lietus daug ilgiau lis* (Karsakiškis, Panevėžio r.); *Jei kas varlę užmuša, tai ant rytojaus lietus lyja* (Raguva, Panevėžio r.)⁵.

Jurgita Macijauskaitė-Bonda iš vaikystės atsimena, kad „vaikai, užmušę varlę, tikėdavę, jog ims lyti. Pavyko rasti ir daugiau tokio tikėjimo paliudijimų: *Jei kas varlę*

užmuša, bus lietaus; Kad lietaus būt, reikia varles mušti; Uždausi žebų [varlę, rupūžę], tai lietaus bus. [...] Slavų folklore tikėjimas, kad užmušus varlę ar rupūžę pradės lyti, taip pat gana paplitęs. Kaip rašo S[vetlana] Tolstaja, Rusijoje, užėjus sausrai, vaikai užmuša varlę ir laidoja su žmonių laidotuvėms būdingomis apeigomis: aprenkia ją drabužėliais iš skiaučių, įdeda į dėžutę, aprauda kaip mirusįjį ir užkasa, o ant kapo išbrėžia kryžiaus ženklą ir tiki, kad po to ims lyti. Įdomus rupūžės laidojimo lėlės pilve ritualas užfiksuotas Bulgarijoje. Čia sausros metu, norint prišaukti lietu, lipdoma, dažniausiai iš molio, lėlė Hermanas, kuri paskui laidojama skandinant upėje arba užkasant upės krante. Viename, išskirtinai vaikų atliekamame bulgarų Hermano laidotuvių variante naudojama rupūžė, kuri prasižiojusi dedama į lėlės pilvą⁶.

Nikita Tolstojus pateikia gudiškų pavyzdžių iš Gomelio apskrities Dubrovicos kaimo: *Жабу раздзирали штоб дож шол. И закапываюць и дзеци галосиць*, „Rupūžę draskydavo, kad lietus lytų. Ir užkasa, ir vaikai balsu apraudoja“; *Дзеци жабу раздзирали. То на малых: дзеци, бийце жабу да прасице Бога да будзе дож. Вот пойдучь да злаваюць жабу... и тады бьюць и кажэ: от штоб дож. Дож будзе, му жабу бьем. И закапывали, и кресыцик ис палачки делали, плакали* „Vaikai rupūžę draskydavo. Tai mažiesiems: vaikai, muškit rupūžę ir prašykite Dievo, kad būtų lietaus. Va eina ir pagauna rupūžę... ir tada muša ir sako: va kad lietus. Lietus bus, mes rupūžę mušam. Ir užkasdavo, ir kryžiuką iš

1 LKŽ IX: 973; žr. Džekčioriuė 2014: 73–74.

2 Elisonas 1932: 54, Nr. 472; žr. Elisonas 1931: 108; TŽ I: 342, Nr. 187.

3 LKŽ XVIII: 270; FŽ: 792.

4 KR: 97.

5 Elisonas 1926: 476.

6 Macijauskaitė-Bonda 2006: 176.

pagaliuko padarydavo, verkdamas⁷. Dar: *Як засуха, так у нас калысь жабу вишали на дэрэво чы на поле чы коло хаты* „Kai sausra, tai pas mus kitados rupūžę korė ant medžio laukuose arba prie trobos“⁸. Ir Ukrainoje: *Відомий звичай під час засухи вбивати вужа або жабу і вишати їх на ворота. Вбивали жаб з метою визвати дощ* „Žinomas paprotys sausros metu užmušti žaltį arba rupūžę ir pakarti ant vartų. Rupūžes užmušdavo turėdami tikslą prišaukti lietu“; panašiai Bulgarijoje tikėta, kad sausros metu ir šiaip jau užmušus varlę, būtina pradės lyti⁹.

Visoje Vakarų Europoje varlės, siekiant prišaukti lietu, rituališkai „teistos“, „baustos mirtimi“, ketvirčiuotos ir kitaip kankintos¹⁰.

J. Macijauskaitė-Bonda daro išvadą: „Varlė, rupūžė, žaltys – balų, kemsynų, t. y. šlapių, drėgnų vietų gyvūnai ir, matyt, kaip tik tai lėmė jų atsiradimą lietaus šaukimuose.“¹¹

Panašiai manė Džeimsas Džordžas Freizeris: „Glaudi varlių bei rupūžių sąsaja su vandeniu lėmė plačiai palitusią jų kaip lietaus sargų reputaciją. Todėl jos vaidina svarbų vaidmenį burtuose, skirtuose lietu iš dangaus prišaukti. Kai kuriems Orinoko [baseino] indėnams rupūžė buvo vandens dievas ar viešpatis, todėl jie bijojo ją užmušti. O štai varles jie, kaip yra žinoma, laikė apvožtas puodais ir sausros metu mušdavo lazdomis. Sakoma, jog indėnai

aimarai gamina mažyčius varlių bei kitų vandens gyvių pavidalus ir padeda juos kalvų viršūnėse, šitaip tikėdamiesi prišaukti lietu. Tompsono indėnai Britų Kolumbijoje ir kai kurios Europos tautos mano, kad lietu prišauks užmušę varlę. Centrinės Indijos žemųjų kastų liaudyje varlę pririšdavo virvele, apklodavo žaliomis medžio *nīm* (Azadirachta Indica) šakomis bei lapais ir, vilkdami nuo durų prie durų, dainuodavo: „Greičiau atsiųski, varle, brangiojo vandens! / Lai bręsta laukuose kviečiai ir soros.“¹²

Indijoje varlės tuo tikslu dar ir kankintos, tikint, esą jų kankinamų kvarkimas prišauks lietu¹³. Tikėtinai čia galima prišlieti atitinkamą lietuvių (dzūkų) tikėjimą dėl varlės kvarkimo sąsajos su lietu: *Jeigu varlės kvarkia, bus lietaus*¹⁴; mat: *Varlės kurkia prieš lietu* (Kučiūnai, Lazdijų r.); o *Jei varlės kurkia per lietu, tai bus daugiau lietaus* (Vadokliai, Panevėžio r.)¹⁵; apskritai: *Jei varlės pradeda kurkti balose, neužilgo bus lietaus* (Gustonys, Panevėžio r.); *Jei vasarą dienos metu varlės ima kurkti, greitai bus lietaus* (ten pat); *Jei pabaly girdėti varlių kurkimas, rytoj bus lietaus* (Subačius, Kupiškio r.); *Jei varlės vakare kurkia, bus lietaus* (Panevėžys)¹⁶; *Jei rupūžė kurkia, bus dargana* (Panevėžys); *Jei rupūžė kurkia, bus lietaus* (ten pat); *Jei rupūžė vakare kurkia, bus lietaus* (Upytė, Panevėžio r.); *Jei rupūžė po pamatais kurkia, bus lietaus* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Jei rupūžė kurkia, ant rytojaus bus lietaus* (Sidabravas, Radviliškio

7 Толстой 1995: 87; žr. Толстой 2003: 106; gudiškų duomenų sąvadą žr. Антропов 2004: 196, Nr. 9 ir iš dalies 197, Nr. 13; taip pat 200, Nr. 11.

8 ВЭС: 366.

9 Толстой 2003: 108; šių papročių slavuose santrauką žr. СД III: 163; Гуря 1997: 383–384.

10 Frazer 1995: 129.

11 Macijauskaitė-Bonda 2006: 177.

12 Frazer 1995: 72.

13 Васильков 1979: 115.

14 ТЖ IV: 474, Nr. 262.

15 LKŽ XVIII: 268.

16 Elisonas 1932: 57, Nr. 548–551.

r.)¹⁷. Negana to: *Rupūžė prieš lietu labai gražiai gieda – laibu balseliu, liežuvį paspaudus* (Šiauliai); Ir *Varlės tenajos gieda, kukuoja* (Pašvitinys, Pakruojis r.)¹⁸.

Prie tikrojo sprendimo priartėjo Vita Džekčioriūtė: „Pavyzdžiui, tikėta, kad jeigu varlės yra liesos – bus giedra, o jei didėja, yra riebios – lauk lietaus. Žmonių pastebėta, kad prieš giedrą varlės esti šviesios, o artėjant lietu, patamsėja. Kartais varlės tampančios net juodos, ir tada tikimasi sulauksiant lietaus. Varlės išsipūtimas ir spalvos pasikeitimas galėjo kelti įspūdį, kad jinai s u k a u p i a lietaus v a n d e n ė. Kuo jo daugiau, tuo varlė tamsesnė, o tai reiškia, kad lietus dar ilgai. Visoje Lietuvoje paplitęs tikėjimas, kad u ž m u š u s v a r l ė, pradeda lyti [...]. Taip tarsi a t p a l a i d u o j a m a s v a r l ė s k ū n e e s a n t i s atmosferinis v a n d u o, kuris iškrinta lietaus pavidalu“; juolab kad, pasak rusų tikėjimo, „raganos galinčios d e b e s ė p a v e r s t i v a r l e, ir kol ją laikančios puode po krosnimi, tol nelyja“¹⁹.

Dar iškalbingas papildymas: „Užkarpatės ukrainiečių požiūriu, sausros priežastis yra ta, kad r u p ū ž ė u ž d a r ė š a l t i n ė“²⁰.

Čia ir bus tikrasis visų šių papročių paaiškinimas. Tai ne paprasčiausia varlių bei rupūžių „sąsaja su vandeniu“, tiksliau tariant, ne šiaip sau „sąsaja“, o savita, ypati: varlė-rupūžė „išgeria“, savyje *sutvenkia* ir taip *užtvenkia* vandenį.

Pažymėtina, jog *tvenkti* savaime turi, be kitų, ir reikšmę ‘daug gerti, plempti’: *Smarkiai tvenka tas žmogelis* (Židikai, Ma-

žeikių r.); *Telias tvenkia* (Žirmūnai, Gardino sritis, Gudija); atitinkamai *pri-tvenkti* – ‘daug išgerti, priplempti’: *Ka pritvenkiau, ka prigėriau to alaus, i parėjau numie kaip pripurpęs* (Vieksniai, Mažeikių r.)²¹.

Tad norint vandenį paleisti lietus – lyti, reikia tą „užtvanką“ sugriauti, sutriuškinti, taigi varlė-rupūžę užmušti, o dar geriau – perplėšti, sudraskyti, sukapoti.

2. Varlė-rupūžė išgeria vandenį

Neatsitiktinai užtat rupūžė kartais pasirodo kitomis dingstimis jau nagrinėtame pasakų motyve tiesiog pagrečiui su (dideliu) akmeniu, uola²² (tikėta netgi, kad šimto metų sulaukusiai rupūžei *ant galvos atsiranda a k m e n s vainikas*²³, taip tarsi pabrėžiant jos akmenišką prigimtį).

Antai lietuvių pasakoje, herojui girdint, velnio motina velniui sako:

- *Negerą sapną sapnavau.*
- *O ką? – klausia velnias.*
- *Rodės man, kad tokiame mieste šulinys vynu tekėjo, o dabar nė vandens neduoda.* Sako:
- *Tai čia teisybė, čia ne sapnas. Ten tai maža baika. Netoli ten yra a k m u o, po tuo a k m e n i u guli rupūžė, tai ji v i s k a s u l a k a. Kad kas tą a k m e n ė i š v e r s t ū, tą r u p ū ž ė u ž m u š t ū, tai ir vėl t e k ė t ū v y n a s.*

Galiausiai herojus *nuvažiau in tą miestą, kur tas šulinys. Tuoj] tą a k m e n ė i š -*

17 Elisonas 1932: 54–55, Nr. 478, 490–492, 494.

18 LKŽ XI: 1008; XVIII: 268.

19 Džekčioriūtė 2014: 75–76.

20 Iypa 1997: 383.

21 LKŽ XVII: 246.

22 Razauskas 2023c: 17–23; Razauskas 2024a: 25–29; Razauskas 2024b: 14–20; taip pat žr. Razauskas 2024c.

23 Elisonas 1932: 53, Nr. 471.

*v e r t ė, t ą r u p ū ž ė u ž m u ž ė – tuo[jj]
tas šulnys prad[ę] t e k ė t v y n u.*²⁴

Vokiškas pasakos variantas (tiesa, skurdėsnis) pateko į brolių Grimų rinkinį, tik velnio motiną jame atstoja „bobutė“:

– Sapnavau, rodos, išdžiūvo šuliny turgaus aikštėje, kur anksčiau tekėdavo vynas, o dabar net vandens nebeliko. Kas tai galėtų būti?

– O, jeigu jie tai žinotų! – atsakė velnias. – Šulinyje po a k m e n i u t u p i r u p ū ž ė, jeigu jie t ą r u p ū ž ė u ž m u š t ū, v y n a s v ė l t e k ė t ū k a i p t e k ė j e s.²⁵

Ukrainiečių pasakoje vietoje velnio – slibinas, o vietoje vyno – gydantis (gyvasis) vanduo:

– *Снилось мені, що в ідному царстві була кірницья з такою водою, що як слабый умыється, то зараз буде здоровый, а теперь зопсовалась.*

– *Знаю я цю кірницью, – каже змії. – У тій кірницьі сидить теперь жаба. Як бы ту жабу выйняты, то вода-б ще лучча стала, як перше була.*²⁶

– Sapnavau, kad vienoje karalystėje buvo šaltinis su tokiu vandeniu, kad kai silpnas nusipraus, tai iškart bus sveikas, o dabar pagedo.

– Žinau aš tą šaltinį, – sako slibinas. – Tame šaltinyje tupi dabar r u p ū ž ė. Tą rupūžę išėmus, vanduo dar geresnis taptų, nei anksčiau buvo.

Motyvas žinomas plačiai pasaulyje. Šiaurės Amerikos indėnų kalapujų mite kitąsyk v a r l ė s buvo u ž t v e n k ė ir taip užgrobę visus vandenis žemėje, ir kiekvienas gyvas padaras, taip pat žmogus, kai tik prireikdavo atsigerti, išsivirti valgį ar apsiprausti, vis turėjo eiti pas varles ir, siūlant ką nors mainais, prašyti vandens. Bet štai kartą Kojotas nutarė išlaisvinti vandenis. Jis atnešė varlėms labai gražią kriauklę ir paprašė už ją ligi valiai atsigerti. Varlės sutiko, o jis, kaskart panerdamas galvą į vandenį tarsi godžiai gertų, tuo metu vogčia rausė varlių užtvanką, kol galiausiai „u ž t v a n k a p r a t r ū k o, ir vanduo p a s i l i e j o į slėnį upokšniais, upėmis ir kriokliais“, užtat „dabar bet kas gali nusileisti prie upės ir atsigerti, pasisemti vandens maistui išsivirti ar tiesiog išsimaudyti“²⁷.

Kanados *anicinapių* grupės *algonkinai* pasakoja, jog kitados buvo išdžiūvusi upė, prie kurios žmonės gyvena. Jie pasiuntė žvalgą palei upę aukštyn išsiaiškinti, kas nutiko, ir tasai sužinojo, kad aukštupy gyvenusios genties vadas prie pat ištakų u ž t v e n k ė upę, norėdamas visą jos vandenį pasisavinti. Tasai vadas pasirodė besąs milžinas žmogėdra, prieš kurį papras-ti žmonės buvo bejėgiai. Tada žygin leidosi herojus Gluskapas (*Glooskap*), apsiginklavęs titnaginiu peiliu. Užvirė nuožmi kova, kurios metu milžinas prarijo Gluskapą, o tasai iš vidaus perrėžė jam pilvą, ir iš jo p a s i l i e j o p r a r y t a s v a n d u o, vėl pavertęs išdžiūvusį upeliūkštį galinga sraunia upe, o buvęs milžinas sumenko ir susitraukė. Galiausiai Gluskapas visai

24 BsOPS: 276, 277, Nr. 177.

25 GrimaiVNP I: 165, Nr. 29.

26 ЧбнМИ II: 135 (žr. 137), Nr. 47.

27 AML: 355–356.

sumygo jį į varlę ir nusviedė balon.²⁸

Čia vėl galime atpažinti varlės-rupūžės didumo ir grėsmingumo priklausomybę nuo išgerto vandens: ji išsipučia sugėrusi vandenį ir susitraukia, vandeniui išsiliejus.

Viktorijos valstijos Australijos aborigenų žodžiais, „didysis tvanas nutiko štai kaip. Viena milžiniška varlė kitados išgėrė visą vandenį žemėje, tad niekas nebegalėjo gauti niekur nė lašo vandens. Padėtis pasidarė visai nepakeliamą, ypač žuvims, kurios plačiai prasižijusios plakėsi į sausumą. Tad gyvūnai ėmė tartis, ką daryti, ir nutarė, kad nėra geresnio būdo nutraukti bėdą, kaip prajuokinti varlę ir taip priversti atyri vandenį. Gyvūnai vienas po kito varlę visaip juokino, kol galų gale „ji pratrūko juoktis taip, kad net ašaros pasipylė iš akių, o iš žabų pliūptelėjo vanduo. Tačiau jie susilaukė daugiau nei siekė, nes varlės paleistas vanduo sukėlė ištisą tvaną“²⁹.

Pastebėjime nepaprastą varlės didumą (ji „milžiniška“). Kaip velnias tvenkė ir slapstėsi po dideliu akmeniu, uola³⁰, taip dabar vandenį išgeria didelė varlė arba rupūžė, arba ji nepaprastai išdidėja vandenį išgėrusi.

Dėl to pažymėtinas vienas iš lietuviškų varlės pavadinimų *puņpė*, iš veiksmazodžio *puņpti*, *paņpti* ‘plėstis, pūstis’, ‘augti į pilvą, storėti’ ir ‘gerti, ėsti, ryti’, plg. atitinamus vartojimo pavyzdžius: *Išpampusi varlė guli ant kelio* (A. Juškos žodynas);

Išpampo kaip rupūžė supykusi (Varniai, Telšių r.); *Papampusi varlė* (P. Ruigio žodynas); *Negyva varlė papampusi guli* (A. Juškos žodynas); *Papampo kaip krupis* [rupūžė] *nuo pieno* (LTR); *Tupi varlė ant akmenio, visa pripampus* (Marijampolė)³¹ ir t. t. Rusų tarmėse iš daiktavardžio *жаба* ‘rupūžė’ kilęs veiksmazodis *жабуться* gali reikšti tiek ‘pūstis, išsipūsti’, tiek ‘susitraukti’³². O viduramžių Europoje išsipūtusi varlė net simbolizavo pasipūtimą³³.

3. Varlė-rupūžė išžinda karvę

Tėkmės sustabdymo, savotiško (už) tvenkimo išgeriant visą vandenį motyvas sklandžiai paaiškina ir kai kurias kitas varlės-rupūžės mitines savybes. Pavyzdžiui, Vitos Džekčioriūtės žodžiais, „Varlių ryšį su vandeniu galime matyti ir su pienu susijusiuose tikėjimuose. Pienas ir lietaus vanduo žmonių mitinėje sąmonėje yra analogiški.“³⁴ Todėl vietoj gyvojo vandens varlė-rupūžė gali išžjsti karvių pieną ir taip *užtvenkti* vieną iš pagrindinių tradicinio žmogaus gyvybės palaikymo šaltinių.

Vienas žmogus pasakojo, kad tikrai tikrai rupūžė melžė jo karvę. Karvė pareina ir pareina išmelžta. [...] Įsilindo jis į krūmus ir žiūri. Žiūri žiūri, jau melžimo laikas, o niekas neateina melžti. Karvė atėjo prie tokių akmenų, pastovėjo truputį ir vėl nuėjo. Ėdinėja sau, vaikščioja. Vakare parsiveda namo,

28 AIML: 181–184; Leeming 2010: 36–37.

29 Фрэзер 1985: 107; plačiau perpasakotą šį mitą žr. Кудиновы 1987: 29–30, Nr. 16.

30 Apie akmeniu, uola tvenkiantį velnią žr. Razauskas 2023a: 26–27; apskritai apie velnio ryšius su (dideliu) akmeniu – Razauskas 2023d: 10–21.

31 LKŽ IX: 312–314; X: 908, 909–910.

32 Топоров 1982: 157.

33 VrDSI: 468.

34 Džekčioriūtė 2014: 76.

reikia melžti – karvė išmelžta. [...] Kitą dieną jis prie tų akmenų prisėlino, ir kai karvė atėjo melžimo laiku, jis žiūri, galvą iškišęs, – kad r u p ū ž è ant a k m e n s atsitūpusi, o tvatija tą p i e n a! O visa skersyn platesnė prisivariusi! Tada jis tą karvę nuvarė, o tą rupūžę užmušė.³⁵

Atkreipsime dėmesį ir į būdingą čia akmenį, ant kurio rupūžė tupi visai taip pat, kaip tupėjo velnias³⁶.

Viename kaime gyvenęs ūkininkas, kuris turėjęs tris karves. Viena jo karvė, kuri buvusi visų geriausia, ėmė nebeduoti pieno. Šeimnininkas pasiryžęs iširti, kas čia kaltas. Vieną vakarą nusekęs jis paskui karvę ir pamatęs, kad ji eina į mišką. Tame miške buvęs didelis medis su atšokusia žieve. Priėjusi karvė prie to medžio ir sustojusi, o iš medžio drevės išlindusi d i d e l è d i d e l è r u p ū ž è ir ėmusi č i u l p t i karvės p i e n a.³⁷

Senų senovėje viena moteriškė turėjusi karvę. Vieną dieną ji pastebėjusi, kad karvė nebeduoda pieno. Pastačiusi savo vyrą sergėti tą karvę. Vyras sergėjęs, sergėjęs ir prieš rytą žiūrįs: ateinanti d i d e l è r u p ū ž è ir, tiesiog priėjusi prie karvės spenių, č i u l p i a n t i jos p i e n a. Pačiulpusi ir nuėjusi. Tada vyras rupūžę pagavęs ir užmušęs. Karvė vėl davusi tiek pieno, kiek ir pirma.³⁸

Kartą keleivis

išgirdo žmonių nusiskundimų, kad raganiai ir raganos atimdinėja karvių pieną. Pas vieną žmogų nakvojant, pasakojo tas žmogus, kad jo karvės buvo pragaišęs pienas, o kiekvieną rytą ir kiekvieną vakarą jis matydavo prie tvarto rupūžę. Jam parūpo, kad galbūt tos r u p ū ž è s ir ž i n d ž i a j o k a r v ė. Jis paėmė geležines šakes, įsmeigė rupūžei į koją ir paleido. Už poros dienų klauso, kad jo kaimynė serga. Nueis pas kaimynę aplankyt, žiūri – apsvyniojus ranką ir skundžiasi, kad jai labai ranką suka. Tas žmogus suprato, kad ta moteriškė visuomet jo karvę melžė, pasivertusi rupūžė. Nuo to laiko to žmogaus karvės pienas atsirado.³⁹

Pratęsiant pradžioje minėtą sutapatinimą iš Dzūkijos:

R u p ū ž è s, tos d z i d z i u l è s v a r l è s, p i e n ū karvėm i š ž y n d o. Mano moša pasakojo, sako, ateinu ganyklon, kad karvė guli ant šono, o varlė kad žinda, kad žinda... Moja, kokia boba užlaido ar ir paci pasivertė tuo varli. Yra, kad moka.⁴⁰

Nes pirma, vaikelį, ragankų daug buvo. Dėl tos žinoma, kad karvių pienu atima. Padaris, ir tu pieno nekaštavosi. D z i d e l è m v a r l è m užlaidzia. Mardasavan buvo Adaliukė Svirnelio iš Randamonių buvo atajus... Ji buvo raganka. Monikaitei

35 VISV: 73–74.

36 Razauskas 2023d: 18–21; Razauskas 2024a: 26–28.

37 Elisonas 1932: 53, Nr. 468.

38 Elisonas 1932: 53, Nr. 469.

39 VILD: 217.

40 KR: 97.

buvo padarius, nėra pieno ir nėra. V a r l ė
toj i š ž y n d a karvį.⁴¹

Moteros ir r u p ū ž ė m užlaidzia. Jos
i š ž i n d a karves. Rupūžios raikia vaikyc,
bet užmušc neseka.⁴²

R u p ū ž ė nevalna ažmušt, ba ana
laimį buria. A kai karvei – p i e n ū tai
i š ž i n d a, ba daug kur žmones rasdava
rupūžes in karvių spenius pasikabinusias.⁴³

R u p ū ž ė priskaria in karvį ir ž i n d a
(Dieveniškės, Šalčininkų r.)⁴⁴.

Kap karvėm p i e n a s mažėja, tai sako,
kad r u p ū ž ė s i š ž i n d a.⁴⁵

Jei rupūžės apie tvartus trainiojas, tai
atrodo, kad karvių pieno per pusį mažiau
primelši.⁴⁶

R u p ū ž ė s žmogui esančios nenaudin-
gos, nes ž i n d a n č i o s karves (Miežiš-
kiai, Panevėžio r.);

Jeigu r u p ū ž i ū atsiranda tribose,
tai sako, kad raganos jomis pasiverčia ir
naktimis karvėms p i e n a i š m e l ž i a
(Siesikai, Ukmergės r.)⁴⁷

Karvės veršiavimosi dieną negalima
niekam nieko skolinti, nes nakčia ateina
v a r l ė ir karvę i š ž i n d u s i skolintojai
neša p i e n a.⁴⁸

Užtat, sulig Ritos Balkutės su Nijole
Laurinkiene užrašais iš ekspedicijų po Tar-
kų r. jau XXI a., rupūžę paspaudei, tai iš jos
p i e n a s ir b ė g a. [...] Ne pienas, o gryna
grietinė! [...] Nu, rupūžės kiekviena turi.
[...] Kiekviena! Pavyzdžiui, didelė rupūžė,

tai, va, dabar suspauskit, tai per tą groblėtą
visą odą tai b ė g a g r i e t i n ė.⁴⁹

Pažymėtina, jog tviñkti visų pirma kaip
tik reiškia ‘tešmeniui didėti, pildytis pieno’:
Tvinksta karvė (Mažvydas, P. Ruigys); Kar-
vė tvinksta pienu (G. Neselmano žodynas);
Karvė jau tvinksta, veršį turės (A. Juškos
žodynas); atitinkamai į-tviñkti – ‘kiek pie-
no atsirasti’: Karvė jau gerai įtvinko, reikės
numilžti (Batačiai, Tauragės r.); pa-tviñk-
ti – ‘kiek prisipildyti pieno, pritvinkti’: Kiek
patvinko karvė, kai vėlai melžiau (Šaukotas,
Radviliškio r.); pėr-tvinkti – ‘per daug pri-
sipildyti pieno, pritvinkti’: Partvinks karvė
nemilžta (A. Juškos žodynas); pri-tviñkti –
‘tešmeniui padidėti, prisipildyti pieno’: Šita
karvė gera an pieno, žiūrėk, kap tešmuo
pritvinkęs (Alovė, Alytaus r.); Karvės pri-
ganytos, pritvinkę (Obeliai, Rokiškio r.) ir
panašiai su kitais priešdėliais⁵⁰. Vadinasi,
pienas karvės tešmenyse su-sitvenkia tarsi
už-tvenktas.

Tad melždamas karvę žmogus atlieka
tą patį apibendrintą mitinį veiksmą kaip
Perkūnas, nuversdamas nuo versmės uolą
ir ati-tvenkdamas gyvybės versmę. O
jeigu pieną išgeria, išžinda varlė-rupūžė,
ji elgiasi kaip koks papildomas „paraziti-
nis tešmuo“, papildoma užtvanka, kurią
norint ati-tvenkti, reikia tą varlę-rupūžę
užmušti.

Panašūs prietarai nuo seno žinomi La-
tvijoje. Čia jau 1589 m. Salomonas Henin-
gas, rašydamas apie Kuršo kunigaikštystę,
paminėjo „piktas rupūžes, kurios, kaip iš
dalies man pačiam teko regėti, yra storos
ir išsipūtusios ir kurias s u k a p o j u s,

41 KR: 160.

42 Marcinkevičienė 1998: 122.

43 Džekčioritė 2014: 74, išn. 5.

44 LKŽ XI: 1008.

45 Marcinkevičienė 1998: 50.

46 KR: 196.

47 Elisonas 1926: 485.

48 Balys 1986: 147, Nr. 2347.

49 Balkutė 2011: 77.

50 LKŽ XVII: 297–300.

s u m ū s ar numetus, i š t e k a dau-
gybė p i e n o⁵¹.

XX a. pirmojoje pusėje užrašyta: *Pērko-
na krupis ir brūns un uz negaisu uzpūšas,
piena krupis ir zaļš un zīž govis* „Perkūno
rupūžē yra ruda ir prieš perkūnijā išsipačia,
pieno r u p ū ž ē yra žalia ir ž i n d a kar-
ves⁵². „Išsipūtimą prieš perkūnijā“, matyt,
reikia suprasti atvirksčiai: rupūžei išgėrus
vandenį ar pieną ir būtent nuo to išsipūtus,
galiausiai ją nutrenkia Perkūnas ir paleidžia
vandenį ar pieną vėl laisvai lietus.

Panaši Latvijoje rupūžių sąsaja su
raganomis: „Raganos Didijj pentkadienį
pila tvarte į lovėlį pieną ir šaukia: *Tib, tib!* –
tada iš visų pašalių prisirenką rupūžių. Tai
jos nešančios pieną.“⁵³ Manytina, svetimų
karvių išžįstą pieną.

Šiaip ar taip: *Krupjus jādzen no laidara
ārā, jo tie izzīž govis* „R u p ū ž e s iš lai-
daro reikia varyti lauk, nes jos i š ž i n d a
karves“; be to, pasak Pēterio Šmito: „Visai
tokių pat prietarų apie rupūžes turi ir estai.“⁵⁴

Apie gudus Pavelas Šeinas XIX a.
pabaigoje rašė: „Atrodo, iš tikrųjų esama
rupūžių, mėgstančių pasmaguriauti karvių
pienu ir netgi tuo tikslu prisitaikančių žįsti
karves. Dėl jų visi valstiečiai tvirtai įsitikinę,
kad tai pasivertusios raganos.“⁵⁵

Panašiu laiku panašiai rašė Mikalojus
Nikifarouskis: „*Кыриватыя люгашка*
'kuprotoji (susirietusi) varlė' – tai pieno
ragana, ir ją būtina užmušti, kur tik užtikus.

Ypač negalima gailėti tokios varlės gyvulių
laidare ar tvarte prie karvės: daug kartų
matyta, kaip ši v a r l ė p r i s i s i u r b i a
prie karvės s p e n i o, nuo kurio jos būda-
vo neįmanoma atitraukti, kol, pasisotinusi
pienu ir atlikusi karvei savo kerus, ji pati
nukrisdavo.“⁵⁶

XX a. pradžioje gudė pateikėja pasa-
kojo: *Ці верце, ці не, а я сама бачыла,
як ведзьма скінулася жабаю да ў цягла з
каровы малако* „Tikėkite ar ne, bet aš pati
mačiau, kaip ragana pasivertė rupūžei ir
čulprė iš karvės pieną“, būtent: *Падходжу
я к Лысушцы да ў хацела падмыць вымя.
Мацну я, аж на цыццы вісіць штось
халоднае. Зірну я, аж гэта жаба-рапуха
ссе карову. Дагадалась я, што гэта
ведзьма ў постаці жабы адбірае спор*
„Prieinu aš prie Laukutės ir norėjau paplau-
ti tešmenį. Pačiupinėjau, o ant spenių kabo
kažkas šaltas. Žiūriu, o tai rupūžė žinda
karvę. Sumojau, jog tai ragana rupūžės
pavidalu atiminėja skalsą“⁵⁷.

Apskritai: *Ведзьмы й чараўнікі больш
усяго дабіраюцца да кароў у постаці жабы
рапухі* „Raganos ir kerėtojai daugiausia prisi-
gauna prie karvių rupūžės pavidalu“⁵⁸.

Dar XXI a. pradžioje Polocko apylin-
kėse užrašyta:

*Дык дажы жабы, бальшыя-бальшыя
такія рапухі, ссали. Узлезець на сісь-
ку – і сьсець! Во. Во як было.*⁵⁹

51 BRMŠ II: 689, žr. 688; taip pat žr. Narbutas 1998: 205–206; LM I: 77–78; Dundulienė 1996: 174, 175; Kursite 1999: 36; ME II: 204 ir kt.

52 ŠmLTT: 949, Nr. 15437.

53 ME II: 228.

54 Šmitas 2004: 191.

55 Шейн 1902: 265.

56 Никифоровский 1897: 202, Nr. 1567; žr. Шейн 1902: 494–496; Никифоровский 1907: 96.

57 Сержпутоўскі 1998: 260–261, Nr. 2163 (žr. 263–264, Nr. 2165); ЛіП: 226–227, Nr. 266 (žr. 224–225, Nr. 262).

58 Сержпутоўскі 1998: 266, Nr. 2183; plg. 298, Nr. 2265.

59 НІБП II: 3, Nr. 793.

Tai netgi rupūžės, didelės didelės tokios rupūžės, žindo. Užlips ant spenio – ir žinda! Va. Va, kaip buvo.

*Жабы, гавораць, і кароў даілі, ну, дзеляюць. Жабы, гавораць, выхадзілі і кароў даілі.*⁶⁰

Rupūžės, sako, ir karves melžė, na, daro. Rupūžės, sako, išeidavo ir karves melždavo.

*А была тут жэньшчына, к ёй езьдзілі, яна многа знала чаго... Прывезлі яе ўжо сюды, на дом, гэту жэньшчыну. А карова ў хляве ўжо ляжала... І тут наказалася жаба-рапуха. Ну і гаворыць тая жэньшчына: „Абязцацельна нада загнаць кол у гэту жабу.“ Загналі кол у гэту жабу і малако зь яе пацякло.*⁶¹

O buvo čia moteris, pas ją važiuodavo, jinau daug žinojo ko... Atvežė ją jau čionai, į namus, tą moterį. O karvė tvarte jau gulėjo... Ir štai pasirodė rupūžė. Na, ir sako toji moteris: „Būtinai reikia įvartyti kuolą į šitą rupūžę.“ Įvarė kuolą į tą rupūžę, ir p i e n a s išjos p a s i l i e j o.

*І лягушкі прыхадзілі. Вот я сваімі очамі відзела! Как нас мама назвала в сарайку і паказываець, што стаіць лягушка на задніх лапах і сасець малако за сіську.*⁶²

Ir varlės ateidavo. Va aš savo akimis mačiau! Kai mus mama pašaukė į tvertelį ir rodo, kad stovi varlė ant užpakalinių kojų ir žinda spenį.

60 НПБП II: 9, Nr. 803.

61 НПБП II: 10, Nr. 805; dar žr. 60, Nr. 919; 66, Nr. 937.

62 НПБП II: 33, Nr. 862.

*Ага, былі раней вядзьмакі. Яны вельмі ходзяць перад Іванам. Пускаюць лягушак да кароў, а тыя малако цягнуць, малако адбіраюць.*⁶³

Aha, buvo anksčiau raganių. Jie labai vaikšto prieš [šv.] Joną. Leidžia varles prie karvių, o tos pieną čiulpia, pieną atiminėja.

*Я вам раскажу січас. У нас, эта лічна я сама, бабуля мая расказвала, гаворыць: Прыхаджу ў хлеў, а вот такая лягушка сьсець карову, лягушка бальшая... Сьсець карову. За сіську ўхопілася й сьсець, эта чарадзейка.*⁶⁴ Aš jums papasakosiu dabar. Pas mus, tai asmeniškai aš pati, bobutė mano pasakojo, sako: Ateinu į tvartą, o va kokia varlė žinda karvę, didžiulė varlė... Žinda karvę. Už spenio įsitvėrusi ir žinda, ragana šita.

Daugelyje pateiktų pavyzdžių, tiek lietuvių, tiek latvių bei gudų, karves išžinda raganos užleista varlė-rupūžė arba pati ja pasivertusi ragana⁶⁵. Šitaip ji „sustabdo pieną“, arba „užtvenkia pieno srautą“. O mes jau matėme, kad raganos, laumės būdingai stabdo – ir šiaip, ir žmogų akmeniu paverčia⁶⁶, ir upes tvenkia⁶⁷. Tad pasivertus rupūžė išžįsti karvių pieną – tik dar viena tos pačios jų prigimties apraiška.

Dėl to pažymėtina Gudijoje paliudyta tiesioginė rupūžės tapatybė su laume:

63 НПБП II: 41, Nr. 878.

64 НПБП II: 66, Nr. 938.

65 Dėl to dar žr. Vėlius 1977: 222; Dundulienė 1996: 175 ir kt.

66 Razauskas 2023b: 49–51.

67 Razauskas 2023a: 28.

*U nas ą reczcy jest żaba wielizna jak kura, funtaų ż piać, cela zielona. To czensto bywaje, co jak baby palatno spierajuć kijankami, to jena wyjdzie na kładku i bije łapami tak samo pa kładcy, jak baby kijankami pa palatnie. ...jedna staraja baba mowiła, co heto Ł u o j m a ą żabu pierämieniena.*⁶⁸

Pas mus upelėje yra rupūžė, didžiulė kaip višta, kokių penkių svarų, visa žalia. Tai dažnai būna, jog kai bobos skalbinius velėja kultuvėmis, tai ji išeina ant lieptelio ir muša letenomis taip pat per lieptelį kaip bobos kultuvėmis per skalbinius. ...viena sena boba sakė, kad tai L a u m ė, r u p ū ž ė pasivertusi.

Panašiai rupūžių pavidalu gali pasirodyti lenkų „deivės“ (kurios kitais atvejais būdingai pamaino naujagimius ir tuo, vadinasi, prilygsta lietuvių deivėms-lau-mėms)⁶⁹.

Šiaip ar taip, slavuose plačiai žinomas tikėjimas: „Rupūžės ir varlės, po kurių pavidalu dažniausiai slypi raganos, įsigauna į tvartus ir iš svetimų karvių atima pieną, iščiulpdamos jį iš tešmens“, o XIX a. Rusijoje, „Jaroslavsko gubernijoje užfiksuotas tikėjimas, jog tėvų prakeikta mergina pavirstanti ‘varle-karvininke’ (лягушка-коровница), kuri naktimis išeinanti iš vandens ir išmelžianti karvės“⁷⁰.

„Bosnijoje ir Hercegovinoje žinomas būdas atimti pieną iš kaimyno karvės įmetus jam į pieną varlę. Tada jo karvė liausis milžusi, o visas jos pienas pereis tavo karvei.“⁷¹

4. Varlė-rupūžė iščiulpia žmogų

Kaip varlė-rupūžė išžinda karvę, karvės pieną, taip ji gali išžįsti ir moterį, moters pieną. Negana to, rupūžės išžįstas moters pienas per paralelizmą prilyginamas akmeniui užverstai vandens versmei, taigi – sustabdytai tėkmei. Štai vienoje mums jau pažįstamo tipo (ATU 613) pasakoje raganos sulėkusios viena kitai pasakoja: *Burtininkas užpykęs padarė taip, kad visoj parapijoj suvis prapuolė vanduo. [...] Pamiškėj yra d i d e l i s a k m u o. O kad kas tą a k m e n ė a t v e r s t ū, tuoj vėl a t s i r a s t ū visur v a n d u o, kaip ir pirma; kita antrina: Mano pusėj girdėt dar gudriau. Mūsų karaliūčia serga ir iš viso jau silpna. Doktorai iš visų pusių važinėjo, bet negalėjo suprast jos ligos. [...] Kai tik karaliūčia užminga, iš po sienos išlenda r u p ū ž ė ir ž i n d a karaliūčios k r ū t ė. Kad kas tą r u p ū ž ė u ž m u š t ū, iškeptų, sutrintų ir pradėtų tų miltelių karaliūčiai davinėt, tai po aštuonių dienų suvisu b ū t ū s v e i k a; tai sužinojęs pasakos herojus liepė i š v e r s t d i d ž i u l ė a k m e n ė, kuris tenai gulėjo palindęs per pusę žemėn. Kai tik i š v e r t ė tą a k m e n ė, tuoj š o k o v a n d u o, ir visi šulniai, balos ir upės prisipildė; o tada nuėjo pas karalių, įsiprašė į karalaitės kambarį, pakūrė pečiuką – ir laukia. Šit iš po sienos ir išlenda bjauri r u p ū ž ė. Tas ilgai nelaukdamas pagriebė kačergą, kabarkšt ir u ž m u š ė, ant keptuvės iškepė, sutrynė ir pradėjo po trupučiuką davinėt tų miltelių panelei. Panelė tuoj pradėjo eit geryn ir geryn.*⁷²

Hansas Bydermanas užsimena apie

68 Судник, Цивьян 1982: 145; cituojant mano praleisti kirčių ženklai.

69 Гуря 1997: 385.

70 Гуря 1997: 386; žr. СД III: 163.

71 Гуря 1997: 389.

72 BrnP II: 68–71, Nr. 27.

panašius Vakarų Europos liaudies prietaisus, patekusius į alchemiją:

Keista simbolika minima alchemijos alegorijoje apie rupūžę, kuri moteriai uždedama ant krūtinės. Vario raižinio tekstas emblemų knygoje *Atalanta fugiens* (1618) paaiškina: „Uždėk m o t e r i a i r u p ū ž ę ant k r ū t i n ė s, kad ji č i u l p t ū, tuomet moteris mirs, o r u p ū ž ė nuo p i e n o i š p a m p s.“ Šis keistas aprašymas susijęs su pseudocheminiu procesu, kurio metu išminties akmeniu virstanti pirminė materija turi būti prisodrinta „skaisčios mergelės pienu“.⁷³

Šiaip ar taip, čia veikiausiai remiamasi tais pačiais sakmių bei pasakų vaizdiniais, kaip ką tik minėtasis lietuvių. Be to, viduramžių Europoje šie vaizdiniai buvo įgavę dar ir erotinį atspalvį, tad personifikuota Paleistuvystė (*Luxuria*) vaizduota kaip moteris su prie krūtų prisisiurbusiomis rupūžėmis⁷⁴.

Kaip varlė-rupūžė žinda moters pienu, taip ji gali čiulpti moters, apskritai žmogaus kraują. Pavyzdžiui, vienoje to paties (ATU 613) tipo pasakoje – ir vėlgi pagrečiui su upę užvirtusiu bei užtvenkusiu akmeniu: paaiškėjo, kad *tokiame ir tokiame mieste guli patale karalaitė. Kokie tik gydytojai nevažinėja, niekas negali jos išgydyti. Bet kad kas žinotų – po pamatais, kur ji guli, yra žalioji r u p ū ž ė ir ž i n d a karalaitės k r a u j a. Kad kas r u p ū ž ė u ž m u š t ū, gautų daug pinigų*; ir iškart toliau

tęsiama, jog yra toks ir toks miestas ir tenai *n ė r a v a n d e n s. Bet kad kas žinotų – mieste yra d i d ž i a u s i a s a k m u o. Tai, kad tą a k m e n ė i a t v e r s t ū, imtų t e k ė t i d i d ž i a u s i a u p ė, vandens užtektų visam miestui ir apylinkei*; pasakos herojus atlieka abu žygdarbius: *Nuėjo, patraukė lovą, žiūri, kampelyje skylė. Atplėšė tada lentą – tupi r u p ū ž ė. Sviėdė ją krosnin ir sudegino*; tada akmenį atvertė, – *didžiausias vanduo, didžiausia upė ėmė t e k ė t i ir i š s i l i e j o u p e l i a i s: visai apylinkei užteko vandens*.⁷⁵

Abu motyvai akivaizdžiai sudaro paralelizmą, kalba apie tą patį apibendrintą reiškinių, pasakoja tą patį mitinį „įvykį“, tik iš skirtingų pusių – iš žmogiškosios, „mikrokosmo“, ir gamtinės, „makrokosmo“.

Tas pats paralelizmas ir ukrainiečių pasakoje, kur kalbasi velniai paukščių pavidalu. Vienas sako:

Що же, каже, у моїй стороні чуты? Засуха велька; така велька засуха, що не доведы Боже! Все повисыхало: и ставки, и річки, и крыниццї; люде мрут, як мухи. Але, каже, як бы хто от-той каменець, що серед села лежить, з місяця зрушив, то вода-б из-під ёго пішла така, що й ставки-б и крыниццї булы-б повны – було-б воды для цілого села.

Kas gi, – sako, – mano šalyje girdėti? *S a u s r a* didžiulė; tokia didelė sausra, kad neduok Dieve! Viskas *p e r d ž i ū v o*: ir tvenkiniai, ir upės, ir šaltiniai; žmonės miršta kaip musės. Tačiau, – sako, – jeigu kas va tą (didelį)

73 Biedermann 2002: 363–364.

74 VrDSI: 468.

75 LTsR: 335, 337.

a k m e n ė, kur kaimo viduryje guli, iš vietos p a j u d i n t ū, tai v a n d u o iš po jo taip p l ū s t e l ė t ū, kad ir tvenkiniai, ir šaltiniai būtų pilni – būtų vandens visam kaimui.

Tada kitas antrina:

В моїй стороні заслабла дуже царівна; от, дождаються уже її смерты: уже така суха стала, як скіпка. Скілько уже до неї докторів не іздыло, усе не допомагають; а її можна вылічыты. Вона як говіла, закашлялась и святе причастя выпустыла из рота; а жаба седіла під підлогою, та й ухватыла ёго и теперь у єї під ліжком, під підлогою лежить и кров з єї тягне – уже напылась так, що така стала, як відро. Якбы хто достав ту жабу из-під підлоги, розірвав єї надвое та зробыв з єї купель, выкупать ту царівну три разы, то ще крашча, каже, стане, як перше була.

Mano šalyje labai nusilpo karalaitė, vat, [visi] laukia jau jos mirties: jau taip iš d ž i ū v o, kaip skiedra. Kiek jau pas ją daktarų važiavo, niekas nepadeda. O ją galima išgydyti. Ji kai pasninkavo, užsikosėjo ir šventą komuniją išleido iš burnos, o r u p ū ž ė tupėjo po grindimis, ta ir pagavo ir dabar po lova, po grindimis guli ir k r a u j a iš jos č i u l p i a – jau p r i s i g ė r ė taip, kad pasidarė tokia kaip kibiras. Jeigu kas nors ištrauktų r u p ū ž ė iš po grindų, p e r p l ė š t ū ją perpus ir išmaudytų tame karalaitę tris kartus, tai dar gražesnė, – sako, – taptų, nei prieš tai buvo.

Visa tai nuklausęs pasakos herojus:

От, зібрав він людей, пішов, найшов той камень. Взялись до ёго, може, чоловіка з двадцять, з тридцять, зсунули з місця: така вода з-під ёго пішла – насылу втіклы. Скоро уже стали и річки, и крыниці, и ставки повны.

Taigi, surinko jis žmonių, nuėjo, rado tą a k m e n ė. Ėmėsi jo gal dvidešimt ar trisdešimt vyrų, s t u m t e l ė j o iš vietos: tiek v a n d e n s iš po p a p l ū d o – vos paspruko. Greitai jau ir upės, ir šaltiniai, ir tvenkiniai prisipildė.

O tada:

От, вішов він в ті покої, де лежала царівна, зараз и прыйнявся за работу. Зібрав там підлогу під лижком, достав ту жабу (а вона вже така, як велике ведро: так єї розперло), розрізав її на кускы, звелів зробыть купель з єї, скупав царівну – ій трохи лехше стало [...]. Скупав він на другій день, ій ще лучше зробылось [...]. На третій день скупав він ще раз у тому самому купелі – царівні як рукою сняло: встала з ліжка, бігає, таницює, співає.

Taigi, įėjo jis į tą kambarį, kur gulėjo karalaitė, tuoj pat ir ėmėsi darbo. Nurinko ten grindis po lova, ištraukė tą r u p ū ž ė (o ji jau tokia kaip didžiulis kibiras, taip išpampusi), s u p j a u s t ė ją į gabalus, liepė išmaudyti tame karalaitę – jai truputėlį lengviau pasidarė [...]. Išmaudė kitą dieną, jai dar geriau pasidarė [...]. Trečią dieną išmaudė jis dar kartą tame pačiame – karalaitėi kaip

ranka nuėmė: atsikėlė iš lovos, laksto, šoka, dainuoja.⁷⁶

Kadangi esminis kraujo telkinys yra širdis, tai kraują varlė-rupūžė gali iščiulpti tiesiog iš širdies arba, kitaip sakant, iščiulpti širdį: *Vieną žmogų, širdžia smaugiant, daktarai apmarine ir išskriodę, radę v a r l ą apkabinus š i r d į ir b e č i u l p i a n t.*⁷⁷ Panašiai *Kitą kartą viens žmogus širdžia susirgęs. Draskęsysis, draskęsysis, daktarai visokių vaistų jam davę, davę, ir nieko negelbėję, – numiręs. Išrevidavoję, išskriodę ir atradę kai v a r l ą, š i r d į a p k a b i n u s i ą b e t ū r i a n t.*⁷⁸ Vitos Džekčioriūtės duomenimis, „jei v a r l ė pradeda lipti ant š i r d i e s, tai žmogus susergera gumbu, o kai nuo jos nukrinta, žmogus išgyja“⁷⁹.

Kraują šiaip jau galima suprasti ir perkeltine, dvasine prasme, bet širdį – tau jau beveik neišvengiamai, kaip štai ukrainiečių priežodyje: *Журба це за серце як жаба „Liūdesys čiulpia širdį kaip r u p ū ž ė“*⁸⁰.

Be moters pieno ir žmogaus kraujo, varlė-rupūžė gali iščiulpti ir kitą kūno skystį, pavyzdžiui – seiles. Vienai raganai *Velnias pasakęs, kad jį r u p ū ž ė pasiverstų ir seklyčioje po kunigo lova palįstų, o kaip kunigas atsikrenkštęs nusispjausiąs, tai kad ji tuos s p j a u d a l u s sulaižytų*⁸¹. Nes: *Je i r u p ū ž ė žmogaus s e i l e s p r a r y j a, tai žmogus s e r g a, kol rupūžė galą gauna*⁸².

76 ЧбнМІІ: 47–49, Nr. 10.

77 SIŠLSA: 71, Nr. 109.

78 SIŠLSA: 261, Nr. 472.

79 Džekčioriūtė 2014: 78.

80 ЧбнМІІ.1.2: 252.

81 RSPS: 323, Nr. 174.

82 Elisonas 1932: 54, Nr. 475.

Yra net keiksmas: *Kad tave rupūžė suėstų!*⁸³

5. Varlė-rupūžė atima sveikatą

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad varlė-rupūžėi čiulpiant žmogaus kraują, širdį, prarijus išspjautas seiles, šis susergera, t. y. praranda sveikatą, o varlė-rupūžė laiku užmušus, sveikatą atgauna. Ir ką tik minėtoje pasakoje, kurioje *karaliūčia s e r g a* dėl to, kad *iš po sienos išlenda rupūžė ir žinda karaliūčios krūtį*, gydymas toks pat: *kad kas tą r u p ū ž ė u ž m u š t ū*, tai *suvisu būtų s v e i k a*.

Kartais varlė-rupūžė atima tiesiog sveikatą, be jokio materialaus jos įvaizdžio: *Jeigu r u p ū ž ė miegančiam užreplioja ant krūtiniųs, tai atima sveiką k a t ą* (Naujamiestis, Panevėžio r.)⁸⁴. Tą patį prietarą, virtusį net atitinkamos ligos pavadinimu, paminėjo Motiejus Gustaitis, pasakodamas apie Petrą Kriaučiūną 1915 m.: šis „skundžiasi negalįs miegoti, esąs kokio sunkumo slegiamas“, o jį apžiūrėjęs „gydytojas pareiškia: sergas *angina pectoris* (k r ū t i n ė s v a r l ė)“⁸⁵.

Latvijoje Georgas Mancelis 1638 m., Johanas Langijas 1685 m. minėjo ligos pavadinimą *Warrde Kacklā* (šiulaikine rašyba *varde kaklā*) – „varlė gerklėje“⁸⁶ (arba „kakle“). O serbai sergančiam angina deda ant kaklo varlę kaip kompresą⁸⁷.

Ir šiaip jau: *Jeigu nori, kad ištisis metus būtai s v e i k a s, reikia stengtis pavasarį*

83 PKT II: 61.

84 Elisonas 1926: 480.

85 Gustaitis 1926: 47.

86 BRMŠ III: 670, 697.

87 Гыпа 1997: 390.

pirmiau pamatyti skruzdėlę negu varlę, nes jei pirmiau pamatysi varlę, tai ištikus metus būsi nesveikas⁸⁸.

Ir įvairiais kitais panašiais atvejais negalavimas siejamas su varle-rupūže, o gydant patariama varlę-rupūžę užmušti.

Vienoje pasakoje velnio (paukščio pavidalu) pagrobta mergelė jam sako: *Apsisapnavau. Rodos, buvau tokiam dvare. To dvaro pana serga, ir nieks negal išgydyti. O tasai atsako: Kad jos nieks ir negalės pataisyt. Ji kaip vakarienę valgė, išpuolė jai iš burnos trupinys pyrago, o rupūžė pagriebė tą trupinį, tai dabar toj rupūžė tunka, o toj ponia džiūsta. Kad žinotų – kerčioj po grindžia ta rupūžė tupi, tai tą grindį atplėštų ir ją užmuštų, tai ji tuoj pasitaisytų.* Tai patyręs pasakos herojus *Atkeliavo in tą dvarą, kur toj ponia serga, sako: „Atkelkit grindį, rasit rupūžę, tai ją užmuškit, tai tuoj ponia pasitaisys“ [...]. Kaip tik tą rupūžę užmušė, teip tuoj toj ponia atsisėdo ir tuoj pasveiko.*⁸⁹

Panašiai rusų pasakoje du seniai (velniai) susėdo prie laužo ir šnekasi. Vienas sako: *У нашего царя третий год как дочь больна; кто ее вылечит, за того царь отдаст ее замуж* „Mūsų karaliaus trečius metus dukra serga. Kas ją išgydys, tam karalius atiduos ją į žmonas“; o kitas atsiliepia: *Царевну просто вылечить; она заболела в самый троицын день. Подал ей за обедней поп просвиру, она стала есть и уронила под пол крошку, ту крошку подхватила лягушка и съела; от того вся беда приключилась* „Karalaitę lengva išgydyti. Ji susirgo

per pačias Sekmines. Padavė jai per mišias popas ostiją, ji ėmė valgyti ir numetė po grindimis trupinėlį, tą trupinėlį pagavo varlė ir suvalgė. Nuo to visa bėda ir nutiko⁹⁰. Ir t. t.

Kitoje pasakoje vėlgi pažymėtina sąsaja tarp varlės ir akmens: norint, kad karalaitė pasveiktų, *надо из-под такого-то камня достать лягуву, вынуть у нее изо рта кусочек просвиры, что она утащила, и дать этот кусочек съесть больной царевне* „reikia iš po tokio ir tokio akmens ištraukti varlę, išimti jai iš burnos gabalėlį ostijos, kuri jinai nugvelbė, ir duoti tą gabalėlį suvalgyti sergančiai karalaitėi“⁹¹.

Kitoje ukrainiečių pasakoje ne tik kad pasitelkiamas tas pats jau nesyk matytas paralelizmas nuverstu akmeniu ir pasiliejusiu vandeniu, bet ir pats karalaitės gydymas susijęs su vandens liejimu. Žmogus nugirsta kalbant tris paukščiais pasiverčiusius velnius, iš kurių vienas prisipažįsta:

Я королёвуї дочці пудложив пуд лужжко жябу, и вона уже сім літ хвора; а ся-б хто взяв тую жябу, высушив єї, ростер, розмішав и обльв тєю водою королівну, то вона-б одразу выздоровіла.

Aš karaliaus dukrai padėjau po lova rupūžę, ir ji jau septynerius metus serga. O kad kas paimtų tą rupūžę, išdžiovintų ją, sutrintų, išmaišytų ir aplietų tuo vandeniu karalaitę, tai ji iškart pasveiktų.

88 TŽ IV: 466, Nr. 50; plg. 472, Nr. 192; taip pat 477.

89 BsLP I IV: 240–241, Nr. 121.

90 АфНПС I: 202–203, Nr. 121.

91 АфНПС I: 203, Nr. 122.

Tada kitas sako:

А я море каменем завалыв, и теперь люде вмірають; а ся-б хто небудь одвалыв того каменя, то все-б було здорово и воды-б було доволи.

O aš jūrą a k m e n i u u ž v e r č i a u, ir dabar žmonės miršta; o jei kas nors n u v e r s t ū t ā a k m e n ė, tai viskas būtų gerai ir v a n d e n s b ū t ū g a n a.

Velnių pokalbį nugirdęs žmogus

выняв пудлогу пуд лужком королівны, нашов жябу, изсушив єі, ростер, розвів водою и вымыв тєю водою королівну, аж то на другый день вона здорова.

išėmė grindis po karalaitės lova, rado r u p ū ž ė, sudžiovino ją, s u t r y n ė, s u l i e j o v a n d e n i u ir apiprausė tuo vandeniui karalaitę, o kitą dieną ji s v e i k a.

Tada

взяв пятьдесят чоловік, пошов и одвалыв того каменя. Одразу вода побігла во всі колодязі, и люде пересталы вміраты, а звіри – здыхаты.

paėmė penkiasdešimt žmonių, nuėjo ir n u v e r t ė t ā a k m e n ė. Iškart v a n d e n s p r i t e k ė j o į visus šulinius (šaltinius), ir žmonės liovėsi mirė, o žvėrys – dvėse.⁹²

Taigi liga, nesveikata čia per paraleliz-

mą akivaizdžiai prilyginama sustabdytai, užtvenktai tėkmei, o sveikata – pasiliejusiai tėkmei, laisvam liejimuisi.

Sustabdyta, užtvenkta vandens tėkmė mena sausrą, išdžiūvimą, atkreipkime dėmesį – tiek išoriniame pasaulyje, gamtoje, tiek žmoguje.

Neseniai minėtoje ukrainiečių pasakoje, kaip pamename, dėl ant versmės užversto akmens šalyje buvo *така велька засуха, що не доведы Боже! Все повысыхало: и ставки, и річки, и криници* „tokia didelė s a u s r a, kad neduok Dieve! Viskas p e r d ž i ū v o: ir tvenkiniai, ir upės, ir šaltiniai“, o dėl po lova tupėjusios ir karalaitės kraują čiulpusios rupūžės toji *уже така суха стала, як скінка* „jau taip i š d ž i ū v o (pažodžiui: s a u s a t a p o), kaip skiedra“.

Apskritai slavų liaudyje manyta, pasak Aleksandro Guroso, kad „varlė galinti įsigauti į žmogaus kūną. Išokusi miegančiam žmogui į burną, pilve ji imanti sparčiai augti, i š d ž i o v i n d a m a ž m o g ū“⁹³.

Ir lietuvių ką tik minėtoje pasakoje karalaitė *kaip vakarienę valgė, išpuolė jai iš burnos trupinys pyrago, o rupūžė pagriebė tą trupinį, tai dabar toj r u p ū ž ė t u n k a, o toj ponia d ž i ū s t a*. Panašiai kitoje pasakoje (irgi ATU 613 tipo) *karaliaus duktė serga, ir nieks negalės ištaisyti, nes kaip ji miegojo, tai jai užlipo r u p ū ž ė ant krūtinės, užgavo [pagavo, paragavo] kvapo, tai dabar ta r u p ū ž ė po grindimis labai t u n k a, o ta pana d ž i ū s t a*.⁹⁴

Kaip tik šitaip, beje, Jono Basanavičiaus sudarytame liaudies medicinos prietarų rinkinyje aiškinama d ž i o v o s

92 ЧбнМИИ II: 50–51, Nr. 11.

93 Гура 1997: 380.

94 BsLPJ III: 317, Nr. 142.

kilmė: *Jeigu rupūžė žmogaus kvapo užgauna, tai žmogus pradeda džioti, nykt*⁹⁵. Taigi: *Jeivarlė atsitupia žmogui ant krūtinės, tai žmogus gaus džiovą* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Žmonės sako, kad, jei rupūžė atsisėstų žmogui ant krūtinės ir imtų žįsti, žmogus gautų džiovą* (ten pat)⁹⁶. Nes ji „išžįs“ visus syvus, visą „dvasinį-gyvybinį skystį“ ir taip žmogų su-džiovins.

M. Nikifarouskio XIX a. pabaigoje rusiškai persakytas panašus gudų prietas: „Pasitaiko, kad maža varlytė išoka miegančiam žmogui į burną ir patenka į pilvą. Tenai ji itin greitai auga ir nepaprastai išdžiovina žmogų, sukeldama jam *cyxomy* ‘džiovą’“⁹⁷

Visais šiais atvejais verta turėti omenyje, kad pati žmogaus siela būdingai įsivaizduojama esanti skysta – skysto agregatinio būvio kaip vanduo tarp ledo (kūno) ir garo (dvasios)⁹⁸.

6. Varlė-rupūžė atima dvasią ir žudo

Varlė-rupūžė gali iščiulpti ne tik kraują, širdį, seiles, apskritai gyvybinius skysčius, bet ir dvasią.

Kaip jau sakyta ką tik minėtoje lietuvių pasakoje, *karaliaus duktė serga, ir nieks negalės ištaisyti, nes kaip ji miegojo, tai jai užlipo rupūžė ant krūtinės, užgavo* [pagavo, paragavo] *kvapo, tai dabar tarupūžė po grindimis labai tunka, o ta pana džiūsta*. Taip pat pasak minėto liaudies medicinos prietaro: *Jeigurupūžė žmogaus*

kvapo užgauna, tai žmogus pradeda džioti, nykt.

Žodis *kvapas* čia, žinoma, pavartotas ne nūn įprasčiausia reikšme ‘kvėpėjimas, aromatas’, o pirmine ‘kvėpavimas, atskvėpimas, iškvėpiamas ir įkvėpiamas oras’, tiesiogiai menančia kvėpavimą, taigi – *dvasavimą, dvasią*, irgi pirmine pastarojo žodžio reikšme ‘kvėpavimas, atskvėpimas, iškvėpiamas ir įkvėpiamas oras’⁹⁹.

Nors dvasia yra kvėpavimas, dvasavimas, mūsų nesyk pastebėtas paralelizmas su vandeniu – uolos užversta ir, uolą nuvertus, vėl paleista lietus versme – išlieka ir šiuo atveju. Dėl to pateiksime mums jau pažįstamo tipo lietuvių pasakos ištrauką:

Nu, kada kitąsyk buvo karalius, turėjo dukterę [...]. O kaip ji susirgo, sirgo labai per penkerius metus, labai sunkiai. Ir nieks neatsirado ją išgydyti, nei joks daktaras. [...] O kada vienas atsirado biednas, iš įnumių. Jis tą turėjo apreiškimą nuo Perkūno. Žynys buvo, daug žinojo. Buvo jam nuo Perkurūno pasakyta, kaip reikia rasti vandeni, kad kokiam mieste nėra. Ir aplei tą išgydymą dukters karaliaus. O kada jisai nuejo į tą miestą, kur jam liepė Perkūnas, atrado žmonis besimūcijant [besikankinant] ir besiprociavojant [bevargstant] del vandens, kad niekur nėra mieste ir par mylią turi vežte vežti. O kada jisai ten pribuvo, pasisakęs, kad jis galįs rasti vandeni ir visam miestui bus vandens. Teip jį pasamdė ieškoti, prižadėjo didelius piningus sudėti. O kad jis atejo į vidurį miesto, prakasė duobę žemės vidury ligi juostai – pasidarė šaltinis kiaurasis ir par viršų bėgo į visas puses.

95 BsT: 440.

96 Elisonas 1926: 477, 481.

97 Никифоровский 1897: 201, Nr. 1562.

98 Razauskas 2021: 19–20.

99 LKŽ atitinkamai VI: 1043–1044 ir II: 940, 941, 945.

Teip jis čia kaip padarė gerai ir pasigyre, kad ir karalaičikę galės išgydyti. Teip jį nepaleido, nuvedė pas karaliaus. [...] Teip jis karaliaus paprašė teip: „Duok tu man, ko aš reikalaušiu.“ Davė jam penkiolika vyrų. Jis uždavė jiems pečių mūryti. O kada padarė pečių, apvedė vielėmis, apkalė geležimis ir liepė užkurti. Kaip tik jie užkūrė pečių, teip liepė tuojaums tiems vyrams akmenį atristi. O kada atrito tą akmenį, tei rado potum akmenėniu piktvarlę kaip kiaulė didumo. Teip ją nusmeigė su iešmais, o paskui į pečių įmetė. Tą pečių uždarė, ir susprogo tas pečius iš tos piktvarlės garo. O kad ją dūrė, tei smala išėjo iš pilvo. Teip tą piktvarlę sudegino į pelenus ir tus pelenus davė tai karalaičiukei rytą ir vakarą arbatos vietoje gerti. Bo ta piktvarlė žemiums atliždavo pas tos karalaičikės lovos. Ir kai ji gerdavo arba valgydavo, tei ta piktvarlė garą nuo jos atimdavo. Ir teip par porą nedėlių gėrė karalaičikė tus pelenus, išgijo, pradėjo valgyti, gerti, vaikščioti...¹⁰⁰

Apie piktvarlę užmušus pasielijusią smalą – kiek vėliau. Dabar prisiminkime¹⁰¹, jog *garas* – tai ta pati ‘dvasia’. Vis dėlto šis dvasios sinonimas remiasi kitu įvaizdžiu – ne kvėpavimo, dvasavimo, o garų, garuojančio vandens. Nes *garas* – tai tas pats vanduo, tik dujinio agregatinio būvio. Šia prasme piktvarlės atimtas ir susigrąžintas *garas* nejučia papildė ir tik pabrėžia paralelę su užtvenktu ir vėl paleistu lietis vandeniui (juo labiau, kad ir akmeniui čia užrista ne versmė, o pati rupūžė).

100 DvPSO: 138, Nr. 33. Dar plg. to paties tipo pasaką BrnP III: 105–109, Nr. 44 ir kt.

101 Razauskas 2021: 18–19.

Užtat ir dvasią, nelyginant skystį, rupūžė kartais tiesiog „geria“: *Rupūžių reikia saugotis, nes jos geria žmogaus dvasią* (Rozalimas, Kupiškio r.); toliau atkreipkime dėmesį, kad visai praradęs dvasią žmogus miršta: *Jei žmogus guli ant pievos nakčia ir miega, tai rupūžė žmogui orą išdusuoja, ir žmogus miršta* (Panevėžys); *Rupūžė gaudo žmogaus kvėpavimą, ir žmogus miršta* (Panevėžys); *Jei kada žmogus guli kur miške, ir atėjusi rupūžė užlipa jam ant gerklės, iščiulpia iš jo orą ir tokiu būdu jį uždvasina, tai žmogus miršta* (Panevėžys); *Jeigu rupūžė įlenda gyvenamojone triobon ir, žmogui miegant, įtraukia jo orą, tai nuo to žmogus pradeda džiūti ir su laiku miršta* (ten pat)¹⁰².

Tai suprantama, nes prarasti dvasią arba, sulig žinomu frazeologizmu, *išleisti dvasią* reiškia mirtį¹⁰³ (kaip tik šia mirties samprata galų gale remiasi veiksmažodis *dvėsti*¹⁰⁴). Mirtis šiuo atveju – tai tiesiog kraštutinis sargdinimo, „džiovinimo“ padarinys.

Tai aišku ir iš pasakų. Antai *buvusi tokia klebonija, kurioje jei kas apsinakvodavęs, tai jį ant rytojaus rasdavę negyvą*, bet kartą jį apsilankė žmogus, kuris sakė vis tiek nakvosias kartu su kunigu, ir *sulaukė juodu nakties. Kunigas atsigulęs miegoti, o žmogus pastatęs žvakę po puodu, o pats atsisedęs ant puodo. Vidurnaktį jisai išgirdęs, kad kažin kas rėplioja, prirėpliojo prie tos lovos, kur kunigas gulėjo, ir užšoko ant lovos. Tada tasai žmogus atidengęs puodą – ir pamatęs labai didelę rupūžę. Ji buvusi visa iš[si]*

102 Elisonas 1926: 480–481.

103 FŽ: 171 ir kt.

104 Sabaliauskas 1994: 311 ir kt.

*pūtusi ir pilna prikėpuotos kunigo dvasios [...] Žmogus ėmęs ir užmušęs rupūžę. Sulaukę ryto rado tarnai ir žmogų, ir kunigą gyvus.*¹⁰⁵

Kitąsyk apie tikrąją mirties priežastį – „išgertą“, atimtą dvasią tegalima numanyti iš to, kad rupūžė tupi „ant krūtinės“: *Je r u p ū ž ė, kai žmogus miega, užlipa jam a n t k r ū t i n ė s, tai žmogus m i r š t a* (Naujamiestis, Panevėžio r.)¹⁰⁶. *Sykį šlėktos sugulė asloj, kur prisinešė daug šiaudų. O rytą visi sukilo, tik vienas liko gulėti. Žiūri – a n t j o k r ū t i n ė s r u p ū ž ė, jis kaip n e g y v a s, nubalęs ir nekvėpuoja.*¹⁰⁷

O dažnu atveju priežastis visai nebe-
numanoma, pamiršta, likęs vien prisimi-
nimas, jog varlė-rupūžė kažkodėl gresia
mirtimi. Štai keli visoje Lietuvoje XX a. pir-
moje pusėje paplitę prietarai: *Je i v a r l ė s*
kurkia po grindim, tai iš tų namų netrukus
vienas žmogus m i r s (Vabalninkas, Biržų
r.); *Je i varlės kurkia po grindimis, tų namų*
šeimininkas mirs (Panevėžys); ypač: *Je i*
žmogus eina lietaus metu, ir varlės, pamatę
jį, vejasi ir šoka ant jo, tai žmogus tuoj mirs
(Panevėžys); *Je i g u r u p ū ž ė lenda namų*
pamatuosna, tai, sako, iš tos gryčios m i r s
kas nors (Panevėžys); *Je i rupūžės gryčion*
įlindo ir asloje šokinėja, tai kas nors mirs
(Vyžuonos, Utenos r.); *Kai rupūžė išsipū-*
tus tupi, tai žmogui nereikia stovėti arti
jos, nes žmogus numiršta, jei ilgai žiūri į ją
(Pumpėnai, Pasvalio r.); *Rupūžės negalima*
paimti rankon; jei kas ją paima, tai rankos
išpunta, ir gali žmogus mirti (Pumpėnai);
Rupūžės yra labai kenksmingos; jei kas
paimtų ją sužeistosna rankosna, tai žaizdų

105 Elisonas 1932: 52–53, Nr. 467.

106 Elisonas 1926: 481.

107 KrbŽG: 62, Nr. 111.

vietoje pasidaro pūslės, ir žmogus gana greit
miršta (Panevėžys)¹⁰⁸.

Dar: *Je i varlė (rupūžė) žiemą pirkioj*
kvarkščia, tai tos pirkios kas nors mirs (Dau-
gėliškis, Panevėžio r.); *Kai pavasarį pirmą*
varlę pamatai ant kelio, ir jeigu prieš šoka,
tada jau mirsi, o kad nuo tavęs šoka, tai gerai
(Paringis, Panevėžio [?] r.); *Je i kas užmuša*
rupūžę ir pasibridinęs arti jos nusispjauna,
ir jei ji pagauna tų s e i l i ū, tai ji išgyja, o
žmogus miršta (Seirijai, Lazdijų r.)¹⁰⁹.

Dar 1990 m. pateikėja lietuvininkė
Kintuose Liudvikui Giedraičiui prisipažino:
Mama sakydavo: „Rupūžė troboj reiškia
žmogaus mirtį.“ Varydavo, šaukdavo, pama-
*čius rupūžę. Ji reiškia – kažkas mirs troboj.*¹¹⁰

Panašiai tikėta gudų. Antai M. Nikifa-
rouskio XIX a. rusiškai persakyta: „Jeigu
varlė kvarksi troboje, pakankamai giliai
po grindimis, namuose reikia laukti nu-
mirėlio, ypač jeigu ta varlė išropos ir ims
šokinėti po trobą“; „Kas pamatys pavasarį
pirmą varlę *нужым вярэх* ‘pilvų į viršų’, tas
šiais pačiais metais pamatys savo namuose
numirėlį“¹¹¹.

Ukrainiečiams vienas iš mirtį pranašau-
jančių ženklų buvo: *Як жаба літом у хату*
улізе „Kai rupūžė vasarą į trobą įlenda“¹¹².

Prietasas žinomas ir kitiems slavams¹¹³.

Kolorado upės baseino indėnų jūmų
(Yuma) pasaulio kūrėjas Kokomatas (*Ko-*
komaht), be visų kitų gyvių, buvo sukūręs
ir varlę, vardu Hanjė (*Hanyi*):

108 Elisonas 1926: 477, 480–481.

109 Balys 2004: 130, Nr. 133–135.

110 LtvŽ: 364, Nr. 844; GdrBL: 56.

111 Никифоровский 1897: 201–202, Nr. 1560, 1565.

112 ЧбнМИ IV: 697, Nr. 3.

113 Гуря 1997: 386.

Ji pavydėjo Kokomatui galios ir turėjo kėslų jį nudaigoti. Kokomatas žinojo apie tai, nes jis žinojo visų savo padarų mintis, tačiau pasakė sau: „Aš išmokiau žmones gyventi. Dabar privalau išmokyti juos mirti, nes kitaip netrukus ant žemės bus per daug žmonių. Taigi aš leisiuosi v a r l ė s n u ž u d o m a s.“ Hanjė išrausė urvą tiesiog po ta vieta, kur stovėjo Kokomatas, ir pro skylę žemėje iščiulpė iš jo dvasią (ang. *breath*). Kokomatas iškart su n e g a l a v o ir atgulė m i r t i.¹¹⁴

7. Varlė-rupūžė neša nelaimę

Nestebėtina, kad varlė-rupūžė apskritai pranašauja nesėkmę, nelaimę ir vargą. Pavyzdžiui: *Jeigu pavasarį pirma pamatysi varlę nekaip skruzdėlę, tai tuos metus darbai nesiseks* (Salamiestis, Kupiškio r.); *Jei varlė ateina gryčion, tai tiems namams atsitiks nelaimė* (Panevėžys); *Jei varlė išoksta gryčion, bus didelė nelaimė* (Paystris, Panevėžio r.); *Jei varlė ropinėja kiemu, atsitiks nelaimė* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Jeigu vasarą varlės į klojimą lekia, tai, sako, bus nelaimingi metai* (Panevėžys); *Jei rupūžė randa žmogaus plaukų ir sunėša juos savo lizdan, tai tam žmogui nesiseka visą gyvenimą* (Upytė, Panevėžio r.); *Jeigu kieno tvarte gyvena rupūžės, tai tam žmogui gyvuliai nesiseka* (Gustonys, Panevėžio r.); *Jei keliu eidamas atrasi skersai kelio einančią rupūžę, tai kelionė bus nelaiminga* (Gustonys)¹¹⁵. Arba: *Jeigu per kelią prasliaužia rupūžė, nelaimę pranašauja*¹¹⁶. *Kada eini ir varlės*

114 AIML: 79.

115 Elisonas 1926: 477–478, 480; žr. Balys 1948 II: 142.

116 TŽ III: 369; Elisonas 1932: 54, Nr. 474.

painiojas po kojom – nesiseks (Imbradas, Zarasų r.)¹¹⁷.

Pasak tradicinio lietuviško sapnų aiškinimo, irgi: *Susapnuoti varlę, rupūžę ar driežą – turėsi nemalonų dalyką*¹¹⁸.

Kad jau varlė-rupūžė tokia bjauri, pasakose kartais Dievas ja paverčia pikta pamotę: „*Jei tu tokia pikta, štai tau ir atpildas!*“ – *taręs tai, jisai pavertė ją varle*; arba: „*Kad tu buvai tokia negera, tai pavirsi į rupūžę ir būsi labai bjauri.*“¹¹⁹

Ar tik ne tokia nuostata varlės atžvilgiu bus paskatinusi atsirasti jos pavadinimą *varglė*, žinomą ir latviams (*vargle*)¹²⁰.

Panašiomis aplinkybėmis varlė-rupūžė nelaimę pranašauja ir slavų tikėjimuose¹²¹.

Pagaliau nelaimę mena ir Jahvės grasinimas Egipto faraonui užleisti jį ir jo kraštą varlėmis (Iš 7.27–29): „...aš plaksiu visą tavo šalį varlėmis. Nilas knibždės nuo varlių, jos atšokuos į tavo rūmus, į tavo miegamąjį ir į tavo lovą, į tavo pareigūnų ir tavo pavaldinių namus, į jų krosnis ir į jų dubenis duonai minkyti. Varlės šokinės ant tavęs, ant tavo pavaldinių ir ant tavo pareigūnų.“ Ir Jahvė tarė Mozei (Iš 8.1–2): „Sakyk Aaronui: Ištiesk ranką su lazda viršum upių, kanalų ir kūdrų, užleisk varlėmis Egipto kraštą! Aaronas ištiesė ranką viršum Egipto vandenų, varlės iššoko ir užplūdo visą Egipto kraštą.“ (Nutikimas dar prisimenamas Ps 78, 45; 105.30 ir Išm 19, 10.)

117 LKŽ XVIII: 268.

118 Višinskaitė 2007: 169.

119 Elisonas 1935: 25–27, Nr. 49, 50.

120 LKŽ XVIII: 162; FrLEW: 1201; KrLEV II: 486.

121 Гыпа 1997: 387; СД III: 163.

8. Varlė-rupūžė – mirusiojo vėlė

Varlės-rupūžės pavidalu kartais gali pasirodyti mirusiojo vėlė, ypač padavimuose apie užkeiktas ir prasmegusias pilis (LPK 3592). Vieną tokį padavimą su archeologiniais komentarais yra perpasakojęs Jonas Basanavičius:

Netoli nuo Ožkabalių, Piliakalnių kaimo laukuose pas Rasmus, yra gražus piliakalnis, nuo kurio patsai kaimas praminta. [...] Pirm daugelio metų vienam vaikiniui šventadienį namon pro kalną grįžtant pavakare, išėjus iš griūnančio kalno galo kokia pana su šunyčiu ir prašius, kad jis ją pabučiuotų. Ale jos burna buvus kaip r u p ū ž ė s, tai jis bijojęs bučiuoti; ji prašius, kad ją bučiuotų per skepetaitę, bet jis nesutikęs. „Jeigu tu, – sako, – būtum mane pabučiavęs, tai aš ir tu būtume laimingi ir būtum mane vedęs.“ Tada užtrenkus duris ir išnykus. Kiti matę naktimis kokius ponus ar kareivius po kalną vaikščiojant. Žmonės pasakoja, kad kalne esą „sklepai“, juose pinigai, senoviški ginklai ir t. t. Ant kalno griovos galo viršuje nuo šiaurės gilumoje 1 meterio atrasta kaulai kokios 15–16 metų mergaitės; pasakojama, kad iš to galo pasirodanti merga.¹²²

Daugiau tokių padavimų J. Basanavičius pateikė savo sudarytuose tautosakos rinkiniuose, antai apie Dovilų pilaitę prie Klaipėdos:

Ta pilelė žmonėms daug dvasiškumo parodydavo. Matydavo irgi vidurdienį dvi mergi ant jos beėsančias. Tiedvi mergi, vieną pro šalį einantį žmogų ant kalno užsišaukusės, meldė jo, idant jis apsiimtų vieną daiktą pabučiuot: tai darydams jiedvi išvaduosiąs ir visus kalne esančius skarbus [lobius] gausiąs. Jam tai apsiėmus, atsiskubino baididė r u p ū ž ė jį pabučiuoti, ale jis pasikratęs atsitraukė nuo savo pažado...¹²³

Arba štai padavimas apie Luokės kalną:

Ant Luokės kalno arė Pašakarnis iš Kirklių kaimo. Vidurdienį paleido arklį ir atsigulęs užmigo. Sapne jam pasirodė graži mergelė kaip karalaitė ir sako: „Ar sutiksi mane pasveikint?“ „Kodėl ne?“ Karalaitė: „Tik ne dabar, o nakties dvyliktą.“ Naktį jis nujojo ir atsigulė po tuo pačiu lazdynu. Išrėpliojo iš kalno baisesia r u p ū ž ė ir sako: „Tai pasveikink mane!“ Jis persigando ir ėmė bėgti nuo kalno. Kai bėgo, girdėjo, kad ten į kalno vidų kažkas nužvangėjo. Mergelė pasakė: „Aš esu nelaiminga: dar šimtą metų turiu būti. Būtum buvęs ir tu laimingas, ir aš būčiau laiminga.“¹²⁴

Apie užburta kalną prie Gelgaudiškio:

Maštaičių kaime apie Gelgaudiškį yra kalnas. Tai užburta pilis. Tame kalne kitąsyk buvo skylė. Kai piemens berdavo akmenukų, tai skambėdavo ir skambė-

¹²² BsRR: 10–11; plg. BsR II: 171–172, išn. 1.

¹²³ BsV: 258, Nr. XXI.13; dar plg. 252–253, Nr. XXI.2; 280, Nr. XXI.49; 283, Nr. XXI.59.

¹²⁴ KrbKMG: 34–35, dar plg. 28, 60; taip pat Balys 1949: 75, Nr. 70.

davo. Išeidavo kitąsyk iš to kalno pana. Sykį kerdžius pamatė ją. Ji jam papasakojo, kad jis galėtų ją ir tą pilį išvaduoti. Tik turi, kai ji iš kalno išeis r u p ū ž e, ją per šilkinę skepetą pabučiuoti. Kerdžius pasižadėjo. Ugi išėjo baisiausia r u p ū ž e. Kerdžius persigando ir vali bėgt. Paskui ta r u p ū ž e atvirto į paną ir sugrįžo į kalną verkdamas. Nuo to sykio jau ji neišeina.¹²⁵

Pasak Jono Balio: „Panašus pasakojimas yra ir apie Kauno Žaliąjį tiltą. Labai dažnai užkeikta karalaitė prašo: ‘Pabučiuok mane!’ Bet kai reikia bučiuoti, ji pavirsta tokia baisia bjaurybe (r u p ū ž e ir pan.), kad nėra drąsos ir per šilko skarelę ją pabučiuoti. Ir užburtoji dejuodama vėl lieka laukti kelis šimtus metų, rasi, atsiras drąsesnis drąsuolis.“¹²⁶

Mirusiojo vėlė varlė-rupūžė nejučia mena ir Jono Balio pateiktame tarpukario anekdote, pavadintame „Žydė ant savo vyro kapo“:

Žydė rauda atsisėdusi ant savo vyro kapo. Po sijonu pasibrukta [iropota] v a r l ė s ir ją kutena. „Ui, koks jis gyvas buvo, toks ir numiręs.“¹²⁷

Šiek tiek pagražinti atrodo Pranės Dundulienės teiginiai, esą: „Buvo tikima, kad pakaruoklių, savižudžių, nekrikštytų žmo-

nių v ė l ė s virstančios r u p ū ž ė m i s ir kenkiančios gyviesiems.“¹²⁸ „Kartais atsitikdavo, kad užkeiktus ar paliktus turtus v e l i o n i s, pats r u p ū ž e pasivertęs, saugodavęs.“¹²⁹ „R u p ū ž ė m i s virsdavusios ir mirusiųjų v ė l ė s, turėjusios atkentėt už nuodėmes. Tos r u p ū ž ė s būdavusios liūdnos, šokinėdavusios kapuose, šventoriuose, klebonijų kiemuose, žodžiu, arti šventųjų vietų. Jos žmonėms nekenkdavusios, žmonės jų net gailėdavosi, stengdavosi neužminti ir nesutraiškyti, kad v ė l ė neapšlubtų, nesusiluošintų ar neapaktų. Rupūžės kartais būdavusios geros namų globėjos, gyvendavusios trobose, būdavo girdomos pienu. Jos būdavo jaukios, ramios, nepiktos. Žmonės tikėjo, kad į tokias r u p ū ž e s įsikūnija tų namų mirusiųjų v ė l ė s ar šiaip dvasios. Neskriaudžiamos jos namiškiams ir namams teikdavusios laimę, gerovę, sėkmę, net ir naudą bei pinigus. Bet blogai laikomos, neprižiūrimos supykdavusios, atsimokėdavusios negerovėmis ir palikdavusios namus. Tikėdami v ė l i ū įsikūnijimo į r u p ū ž ė vaizdiniais, dar XIX a. Mažonoje Lietuvoje kai kada žmonės statydavo rupūžės pavidalo antkapius.“¹³⁰

Slavai, pasak A. Guroso: „Su varle sieja vaizdinius apie mirusiųjų vėles, ypač nekrikštytus kūdikius (lenkai) ir gimšančius vaikus: vaikų gimimas aiškinamas tuo, kad gandras įmeta juos varlių pavidalu per kaminą (kašubai) arba pačios varlės juos ištraukia iš vandens (lužitėnai). Pietų Lenkijoje, pamačius varlę troboje, linkima amžino atilsio. Su šiais vaizdiniais susijusi ir

125 LTS IV: 632–633, Nr. 705; Balys 1949: 76, Nr. 71; VIEMD: 126, Nr. 193; dar plg. LTS IV: 631–632, Nr. 703; Balys 1949: 76–77, Nr. 72; VIEMD: 126–127, Nr. 194; Grigaitis 1935: 304, Nr. V; KrbŽA: 208, Nr. 472 ir kt.

126 Balys 1936: 620. Daugiau žr. padavimų katalogą Kerbelytė 1973: 40–41, Nr. 130.

127 Balys 1937: 78, Nr. 89.

128 Dundulienė 1996: 175.

129 Dundulienė 1996: 176.

130 Dundulienė 1996: 177; žr. 1994: 154.

paplitusi draudimo užmušti varlę motyvacija: motina mirs (rytų slavai, lenkai, pietų slavai), rečiau – mirs pats varlę užmušusysis arba jo giminaičiai (vakarų Ukraina).¹³¹

Varlės bei rupūžės taip pat reiškiančios mirusiųjų vėles rusų bei vokiečių pasakose, ir vokiečiai draudimą užmušti varles bei rupūžes grindę tuo, jog tai esančios mirusiųjų vėlės¹³².

Apskritai Vakarų Europos „[l]iaudies padavimuose ‘nuodėmingoji rupūžė’ dažnai būna neišganytų ‘vargšių sielų’ įsikūnijimas. Po savo įžado netesėjusio žmogaus mirties jo siela įsikūnija šio nekenčiamo gyvūno pavidalu ir turi atgailauti, ji tik tada pateks į dangų, jei pajėgs prišliaužti maloningąjį bažnyčios altorių.“¹³³

Vietname žmogaus siela įgaunanti varlės pavidalą, kai jai tenka palikti kūną mirus arba per sapną¹³⁴.

9. Varlė-rupūžė – velnio padaras

Atsižvelgiant į visa, kas pasakyta, nestebėtina, kad varlė-rupūžė laikoma velnišku, velnio mėgstamu, velnio sutvertu padaru.

Pavyzdžiui: *Užmušus rupūžę, nereikia spjauti, nes velnias seilėmis žmogaus ją patepa, ir ji vėl atgyja*¹³⁵. Taigi velnias užmuštą rupūžę atgaivina tomis pačiomis žmogaus seilėmis, kurias gyva ji būtų mielai sugėrusi ar iščiulpusi.

Norbertas Vėlius pažymi: „Velniai priiskiriama rupūžė. Tikima, kad, ją užmušus,

velnias verkia.“¹³⁶ Iš tikrųjų: *Jei rupūžę užmuši, tai velnias verkia* (Upytė, Panevėžio r.); *Jei rupūžę užmuši, tai velnias verks* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Jei rupūžę kas užmuša, tai velnias verkia, o saulė juokiasi* (Upytė); *Jei rupūžę užmuši, tai velnias verkia, o saulė džiaugiasi* (Smilgiai, Panevėžio r.); *Jeigu rupūžę užmuši, tai saulė juoksis, o velnias verks, nes ji, rupūžė, velnio pusę labiau palaiko* (Naujamiestis); *Jeigu rupūžę užmuši, tai velnias verkia, nes ją padirbo* (Panevėžys); *Rupūžė – velnio paukštis, velnias ją iš molio nulipdė; jei rupūžę užmuši, tai velnias jos verkia* (Upytė)¹³⁷.

Pastarasis pavyzdys užtikrintai teigia, kad rupūžę sutvėrė velnias, ir mena atitinkamą etiologinę sakmę:

*Kartą paėmė Dievas gabalėlį molio ir išlipdė gražų balandėlį. V e l n i a s, tatai matydamas, užsidedė pavydu ir nutarė sutverti dar gražesnę sutvėrimą. Paėmė gabalą molio, pradėjo lipdyti, bet niekas neišėjo. Supykęs metė molį į balą. Iš to molio pasidarė bjauri r u p ū ž ė.*¹³⁸

Kartais sakmė ir pati būna sutraukta kone į vientisą teiginį („tikėjimą“) ar net priežodį:

*Ponasdievs metė grumtelį – nulėkė paukštelis. V e l n s metė a k m i n ė l į – nukrito r u p ū ž ė.*¹³⁹

131 СД III: 162–163; žr. Гуря 1997: 382.

132 Потебня 2000: 245.

133 Biedermann 2002: 363.

134 Chevalier, Gheerbrant 1996: 412.

135 BsLP I: 27, Nr. 1.5a.

136 Vėlius 1983: 96.

137 Elisonas 1926: 479–780.

138 Balys 2002: 300, Nr. 129; plg. Elisonas 1935: 25, Nr. 45.

139 SIŠLSA: 119, Nr. 184; BsLP I: 27, Nr. 1.5; Elisonas 1935: 25, Nr. 43; žr. Велюс 1981: 262; Vėlius 1987: 82; Laurinkienė 1996: 152.

Čia ir toliau papildomai pastebėkime būdingą, mums jau žinomą tiek velnio, tiek rupūžės ryšį su akmeniu. Dėl to ypač iškalbingas dar vienas, pilnesnis sakmės variantas:

Dievas, norėdamas vieversį sukurti, paėmęs molio gabalėlį ir metęs aukštyn. Molio gabalėlis virtęs vieversiu, nukritęs žemėn ir pradėjęs giedoti. V e l n i a s, tupėdamas už a k m e n i o, visą tą atsitikimą matė ir panoro padaryti paukštelį. Paėmė dumblo saują ir metė aukštyn. Dumblas nukrito atgal ir, palindęs po a k m e n i u, pradėjo kurkti, nuo ko ir pats velnias išsigando. Tai buvo r u p ū ž ė.¹⁴⁰

Arba laukuose sunkiai triūsiančiam artojui

Dievas sako: „Kad tau būtų smagiau ir linksniau dirbti, aš tau padarysiu paukštuką.“ Ir Dievas, paėmęs molio šmotelį, nulipino paukštuką, išmetė į orą ir sako: „Lėk, paukšteli, ir čiulbėk artojams, kada jie aria ar dirba žemelę.“ Ir molis pavirto vieversėliu, ir iškilęs ėmė čiulbėti. Tuo tarpu už a k m e n s v e l n i a s, paėmęs dumblo, taipgi nulipdęs metė į orą, bet jo dumblas nukrito ir pavirto į r u p ū ž ė.¹⁴¹

Arba:

Dievas negalėjo atskirti, kuris velnias, kurie jo angelai, nors ir žinojo, kad su

jais kartu yra vienas velnias. Tada Ponas Dievas padavė visiems po a k m e n ė l ė j ir liepęs mesti tolyn. Angelų mestieji akmenėliai pavirto gražiais pilkais paukšteliais – vieversėliais, o v e l n i o – nukrito r u p ū ž ė.¹⁴²

Vieną kartą, jau labai seniai, vaikščiojo ant žemės Dievas su dviem aniuolais. Prsidėjo prie jų velnias, aniuolu pasivertęs. Dievas nežinojo, kuris jų velnias, ir liepė jiems mesti po a k m e n i u k q. Aniuolų mesti akmeniukai virto kregždėmis, o v e l n i o – v a r l e.¹⁴³

Nors kartais varlė šiuo atžvilgiu skiriasi nuo rupūžės (dėl gebėjimo aukščiau pašokti užima paukščio vietą):

Dievas susiginčiojo su velniu. Dievas tarė: „Mano šokinės, o tavo rėplios!“ Abu jie lipino vienokius padarus, bet iš Dievo pasidarė varlė, kuri šokinėja, o iš velnio rupūžė.¹⁴⁴

Kitą sykį Dievas, neturėdamas ką veikt, paėmęs molių, vėl ką nors lipinėjo. Velnias, pamatęs, kad Dievas lipina, jis ir, pasigriebęs juodžemės, lipina. Dievas nulipinęs paleido – Dievo šokinėja. Ir velnias nulipinęs paleido – velnio repetoja. [...] Dėl to ir dabar [...] varlė, kaip Dievo sutvėrimas, po laukus maitinasi ir niekam iškados nedaro [...], o repečkė, toks šlykštus sutvėrimas, painiojasi žmogui po kojų.¹⁴⁵

140 Balys 2002: 299, Nr. 124; VIKAZ: 66.

141 Balys 2002: 2989, Nr. 125.

142 Balys 2002: 299–300, Nr. 126.

143 Balys 2002: 300, Nr. 127.

144 Balys 2002: 300, Nr. 128.

145 BsLP II: 27, Nr. I.9; Elisonas 1935: 65, Nr. 152; žr.

Džekčioritė 2014: 74.

Sakmė vėlgi tapo sutraukta į teiginį („tikėjimą“) dargi su pridurtu dirbtiniu paaiškinimu: *Sako, kad rupūžės velnio sutvertos, bo bjaurios, o varlės – Dievo.*¹⁴⁶ Atseit varlės labai gražios...

Šiaip ar taip, vertybinis skirtumas tarp varlės ir rupūžės išlieka: *Kad rupūžę ar gyvatę užmuši, tai velns verkia, o kad varlę užmuši, tai velns juokias, o saulė verkia*¹⁴⁷; *Jei užmuši rupūžę, velnias verkia, jei varlę ar driežą, saulė verkia* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Jeigu užmuši varlę, tai saulė verkia, o jei rupūžę, tai velnias verkia* (ten pat)¹⁴⁸.

Kita vertus, varlė – velnio maistas:

*Gano kaimo bernai miške arkliaus ir kūrena ugnį. Atsinešė bulvių – kepa. Ateina koks nepažįstamas ponaitis ir atsineša gyvą varlę. Tie žarsto bulves, o ponaitis ant pagalio pasimovė varlę ir šildo ją ant ugnies. Vaikinai valgo bulves, ponaitis perplėšė varlę, ją makt ir prarijo. Bernai kraipo galvas, stebisi. Vienas sako: „Gal čia velnias.“ O tas užsikvatojo ir sako: „Na, mat, kaip pažino!“ Paskui dingo ir pradingo visai.*¹⁴⁹

Priežodžiai ir palyginimai varlės nuo rupūžės vėlgi nebeskiria ir abi priskiria velniui, antai *žiūri kaip velnias į varlę / rupūžę* ‘labai atidžiai, su nuostaba’: *Ko žiūri kaip velnias į rupūžę, ar nepažįsti?* (Kruopiai, Akmenės r.); *Veiza atsisprendęs kaip velnias į rupūžę* (Klaipėdos kraštas); *Ko dabar tei[p] žiūri kaip velnias į rupeną?!*

146 PKT II: 80.

147 BsJK: 255, Nr. 369.

148 LKŽ XI: 1008; XVIII: 269; žr. Vėlius 1983: 112 ir kt.

149 VILD: 91; žr. Džekčioriuūtė 2014: 83.

(Šimkaičiai, Jurbarko r.); *Žiūri kaip velnias an varlę* (Naujamiestis, Panevėžio r.); *Dabar vienas ant kits kita žiūra kaip velnias ant varlę* (Alizava, Kupiškio r.); *Žiūri lyg velnias į varlę* (Pasvalys); taip pat: *Tqso kaip velnias varlę* (Tauragnai); *Velka kaip velnias varlę* (ten pat); pasak Birutės Jasiūnaitės, visi tokie priežodžiai „sietini su liaudies kultūros nuostata, kad rupūžė – velnio gyvis“¹⁵⁰.

Žinomas panašus priežodis ir latviams: *Mokās kā velns ar krupi* „Kamuojasi kaip velnias su rupūžė“¹⁵¹.

Nes dažniausiai varlė, kaip ir rupūžė – velnio sutvėrimas, velnio padaras:

*Dievui kuriant pasaulį ir įvairius jo padarus, v e l n i a s jam pavydėjo ir pyko, kad negali nieko sutverti. Ilgai nelaukęs ir nesitverdamas piktumu, atsinešė jis bačką molio. Pamėgdžiodamas Dievą, paėmė į ranką molio ir numetė žemėn. Kai tik nupuldavo molis žemėn, tuoj iš jo atsirasdavo v a r l ė ir nušokdavo sau. Ir v e l n i a s p r i t v ė r ė tiek daug v a r l i ū, kad Dievas, jomis nebesikėdamas, pasišaukė gandrą ir t. t.*¹⁵²

*Kai ponas Dievas sutvėrė pasaulį ir žmogų, velnias, kad pakenktų Dievui ir žmogui, ėmė irgi tverti visokius kenksmingus ir bjaurius sutvėrimus: gyvates, v a r l ė s ir kitus driežus, uodus, varmus ir kitus kenksmingus vabalus.*¹⁵³

150 Jasiūnaitė 2010: 328, 329; VslKPŽ: 314–316, Nr. 34, 93; VspPŽ: 548, 550 (Klaipėdos krašto pavyzdys iš Balys 1940: 153).

151 KklSP: 283, Nr. 6181.

152 Elisonas 1935: 35–36, Nr. 77.

153 MT I: 52, Nr. 6.

Pasaulio pradžioje velnias išsiprašė iš Dievo bent tiek žemės, kad būtų galima kuolą įbesti, ir tada:

*Дьявол заострил кол, пожег его с конца, маленько обуглил и воткнул. Потом взял да выдернул обратно. Ну, из дыры тот же час повалил дым, смрад. Пovyлезли разные лягушки, жабы, комар-мошка, паут, ну всякий знус, сказать.*¹⁵⁴

V e l n i a s nusmailino kuolą, apdeginno iš galo, mažumėlę apsvilino ir įbedė. Paskui paėmė ir ištraukė atgal. Na, iš skylės tučtuojau ėmė verstis dūmai, smarvė. Ėmė ropoti visokios v a r l ė s, r u p ū ž ė s, uodai, vorai, na, visokie mašalai, tariant.

Ir Volfgango Gėtės „Fauste“ (eil. 1493–1494) Mefistofelis yra „Valdovas žiurkių ir pelių, / V a r l i ū ir musių, blakių, utėlių“¹⁵⁵.

Simbolių žodynai primena: „Bažnyčios tėvai laikė varlę velnio arba eretikų (dėl nuolatinio kurkimo) simboliu.“¹⁵⁶

O Senovės iranėnų „Didžiajame Bundahišne“ (42.14–43.8) varlė-rupūžė yra vienas iš roplių, kurių Dievo Ormazdo priešas velnias Arimanas prileido žemei¹⁵⁷. Todėl doro tikinčiojo zoroastriečio pareiga – kuo daugiau, kiek tik įmanoma daug jų užmušti¹⁵⁸.

Mirčia Eliadė primena Senovės Irane gyvavusį prietarą, esą „užmušdamas rupūžę,

gyvatę ar kokį kitą Velnio išperą tikintysis prisideda prie pasaulio apvalymo ir Gėrio pergalės“¹⁵⁹. Dabar galime numanyti, kokia maždaug šio prietaro mitologinė dirva.

Nors Lietuvoje šis prietaras lyg ir nebuvo įsigalėjęs, vis dėlto jo daigų galima aptikti. Štai keli XX a. pirmoje pusėje užrašyti „tikėjimai“: *Jeigu rupūžę pamatai, tai reikia ją užmušti* (Pumpėnai, Pasvalio r.); *Jeigu rupūžę kas nors užmuša, tai tam devynios nuodėmės atsileidžia* (Upytė, Panevėžio r.); *Kas užmuš rupūžę, tam Dievas devynias nuodėmes atleis* (Panevėžys)¹⁶⁰.

10. Varlė-rupūžė – velnias

Senovės iranėnų „Bundahišno“ variantuose varlės pavidalą įgauna ir pati Piktoji dvasia¹⁶¹, pats iranėnų Velnias.

Ir Lietuvoje varlė-rupūžė kitąsyk nebe velnio padaras, o velnio giminė: *Jeigu rupūžę užmuši, tai, sako, velnias verkia, nes ji v e l n i o g i m i n a i t ė* (Naujamiestis, Panevėžio r.)¹⁶². Arba:

*Jeigu rupūžę užmuši ir nu[s]įspjausi, velnias atėjęs patepa ją seilėmis žmogaus, ir rupūžė atgyja. Rupūžę reik užmuštie, nes ji v e l n i o v e i s l ė, dėl to Dievas atleidžia devynis (kiti sako: trissyk po devynis) griekus.*¹⁶³

O kartais pats velnias gali įgauti varlės ar rupūžės pavidalą. Vitos Džekčioriūtės žodžiais tariant: „Galima aptikti varlės są-

154 Громов 2002: 45.

155 Goethe 1999: 87.

156 Becker 1995: 298; HSD: 83.

157 Zaehner 2003: 262; Авеста 1998: 468; 3Т: 270, 289–290, žr. 120.

158 Авеста 1998: 468; Бойс 2003: 260.

159 Eliade 1982: 127.

160 Elisonas 1926: 480.

161 3Т: 270.

162 Elisonas 1926: 480.

163 Bs|Т: 440.

sajų ir su velniu. Velnias, kaip ir varlės, gyvena stovinčiuose vandens telkiniuose, yra bjaurus, baisus, gali būti žaliai apsirengęs. Vienoje mitologinėje sakmėje pasakojama, kad žvejoti išėjusios moterys sugauna varlę, kuri akimirksniu padidėja, o moterims pasiuntus ją *skradžiai žemėn* ir persižegnojus, su griausmu nugarma į vandenį. N. Vėlius savo studijoje apie lietuvių folklorinį velnią mini, kad šis gali įgauti zoomorfinį varlės [ir rupūžės] pavidalą. Toks pats zoomorfinis velnio įsikūnijimas žinomas ir estams.¹⁶⁴

Lietuvių tautosakoje pasitaiko ir tokių teiginių, kurie skamba visai kaip senovės iranėnų citatos. Pavyzdžiui: *R u p ū ž ė – p i k t o j i d v a s i a. Kai tik sutemsta, ji tuojau išlenda iš pragaro (taip sakant, urvo)*¹⁶⁵.

Prisiminkime vieną kosmogoninę sakmę, beje, ir šiaip jau turinčią sąsajų su būdingais iranėniškais vaizdiniais¹⁶⁶, dabar ją šiek tiek pratęsdami:

O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir sutverti, nu, tai paukščius, žvėrius, žuvis, žoles, tai ant tos vietos daržas, rojus vadinos. Ir Dievas užtvėrė tą daržą aplinkui, kad Liucinas neįeitų, anam viską berėdant ir betveriant, Dievui. [...] O dabar tas Liucinas norėjo žinoti, ką Dievas daro darže, ale bėda, negalėjo niekur įeiti, visur yra uždaryta, ir neatranda skylės nei jokios. O teip pavirtęs L i u c i n a s į p i k t v a r l ė ir par pamatą žemės įlindo į daržą, norėdamas

*pamatyti, kas yra par gražumas daržo.*¹⁶⁷

Taigi velnias (Liuciperis) jau pačioje pasaulio pradžioje buvo pasivertęs rupūže.

Nestebėtina, kad rupūže jis gali pasiversti ir mitologinėse sakmėse apie Perkūno persekiojamą velnią:

*Kad kada, einant par laukus ar miškus, yra didelis griaustinis – žaibai pliek, perkūns spir, – tai reik apsižiūrėti savo kišenių [...]. Vieną kartą einęs žmogus su tuščiais kišeniais, o čia griaustinis griauņas ir griauņas, ir žaibai vis apė jo nosį pliekį ir pliekį. Jis žegnojasis ir žegnojasis, poterius kalbąs ir kalbąs, bet vis nieko negelbią, ir gana. Pamislįjęs savo kišenių apsigraibyti – viename ir radęs r u p ū ž ė. Tą išmetęs lauka[n], ka tik kelius žingsnius nuo jos paėjęs – tuoj į tą s p y r ė s p e r k ū n a s.*¹⁶⁸

Iš čia ir prieškarium Jurgio Elisono užrašytas prietaras: *Jei n e g y v a v a r l ė pakišti po stogu, tuomet g r i a u s t i n i s n e t r e n k s* (Panevėžys)¹⁶⁹. Prietarą yra paminėjęs ir Jonas Balys su nuoroda į Balį Buračą: „Raguvėlės apylinkėj sakoma: jei nori, kad P e r k ū n a s į trobą n e t r e n k t ū, turi namų pastogėn pakišti n e g y v a v a r l ė.“¹⁷⁰ Nes velnią persekiojantis Perkūnas, pamatęs, kad varlė jau negyva, ir nebetrenks.

Užtat pasak dzūkų priežodžio: *Šokinėja kap varlė prieš debesį* (Pavarėnis, Varėnos

164 Džekčiorūtė 2014: 86–87; žr. Vėlius 1987: 42, Nr. II.5; 44; VILD: 34.

165 Elisonas 1932: 52, Nr. 465; Vėlius 1983: 112.

166 Razauskas 2022: yrač 11 ir 27.

167 DvPSO: 328, Nr. 104; plg. Balys 2002: 281, Nr. 34.

168 SIŠLSA: 249, Nr. 443; BSJK: 312, Nr. 762; VISV: 114; žr. Судник, Цивьян 1982: 144.

169 Elisonas 1926: 477.

170 Balys 1998: 69, Nr. 740.

r.)¹⁷¹; *Šoka kaip varlė prieš debesį* (Seinai, Lenkija)¹⁷² – kaip velnias prieš Perkūną nesyk jau minėtoje mitinėje sakmėje, pavadintoje „Perkūnas medžioja velnią“ (LPK 3452)¹⁷³. Toje sakmėje (daugybėje jos variantų) Perkūnui užmušus velnią, pasilieja *smala* – dėl to savo ruožtu prisimintina pasaka, kurioje *piktvarlė* nuo karalaitės *garą atimdavo* ir nuo jo buvo visa išsipūtusi: *O kad ją dūrė, tei s m a l a išėjo iš pilvo*¹⁷⁴.

Lyg sudūrus abu vaizdinius, vienoje to paties tipo latvių sakmėje medžiotojo nušautas velnias ne pasilieja *smala*, o pavirsta rupūžė. Jonas Balys pateikė lietuvišką jos santrauką: „Medžiotojas neturi laimės. Miške mato ant akmens šokančią juodą katę. Veltui m u š a dukart P e r k ū n a s. Medžiotojas užtaiso šautuvą sidabrine saga ir šauna katę. Ji pavirsta r u p ū ž e.“¹⁷⁵

O kitoje latvių sakmėje Perkūnas nutrenkia rupūžės pavidalo velnią:

*Vienu nakti kaljēs ar zēļļiem zvejojis Džūkstes upītē. Sacēlies pērkona gaisis un viens zibens stars kā linte nācis taisni uz zemi, rudzu dubiņa iekšā. Vēlāk piegājuši dubiņu apskatītīes un atraduši labi lielu graudu čupu nesadegušu; bet graudu čupai blakus krupi pilnīgi sagruzdējušu.*¹⁷⁶

Vieną naktį kalvis su pameistriais žvejojo Džūkstės upelėje. Sukilo perkūnija, ir vienas žaibo spindulys kaip kaspinas įtstelėjo į žemę – tiesiai rugių gubon. Vėliau

priėję gubos apžiūrėti atrado labai didelę grūdų krūvą nesudegusią, o šalia grūdų krūvos – r u p ū ž ė visiškai sugruzdėjusią.

Paminėtinas ir Latvijos rusų folkloro ketureilis:

Жаба прыгала, скакала,
Но в болото не попала,
А попала в черный дом,
Где родился черт с горбом.¹⁷⁷

R u p ū ž ė šokčiojo ir laigė,
Tačiau į b a l a nepataikė,
Pataikė, kur juoda troba (jauja),
Ten gimė v e l n i a s su kupra.

Polesėje 1982 m. užrašytas toks puolusių angelų įvaizdis: *Гасподь Бог асердиуся на англоу сваих, абрезау им крылля и ани легушками падают* „Viešpats Dievas užširdo ant angelų savo, nupjaustė jiems sparnus, ir jie krenta kaip v a r l ė s (varlių pavidalais)“¹⁷⁸. Apskritai slavai varlė laikė demoniška būtybe ar stačiai piktąja dvasia¹⁷⁹, kaip lietuviai ir senovės iranėnai.

Mažų mažiausiai vienąsyk varlės pavidalo piktoji dvasia minima ir Biblijoje, būtent Apreiškime Jonui (16.13–14): „Tada aš pamačiau iš slibino nasrų, iš žvėries snukio ir iš melagingo pranašo burnos išeinant tris netyrąsias dvasias tarytum v a r l ė s. O tai yra demonų dvasios.“ Užtat viduramžių egzorcizmo atvaizduose, kaip išvaromo velnio įvaizdis, iš apsėstojo burnos išlenda rupūžė¹⁸⁰. Ir raganai ant kairiojo peties tupinti

171 Marcinkevičienė 1998: 208.

172 FŽ: 793.

173 Razauskas 2023d: 18–21; Razauskas 2024a: 26–28.

174 DvPSO: 138, Nr. 33.

175 Balys 1998: 156, Nr. 2.

176 ŠmLPT XIII: 443, Nr. XXI.5.40. Ačiū Lindai Lemhenai už pagalbą verčiant šią sakmę.

177 Судник, Цивьян 1982: 144.

178 ВЭС: 131; НБ: 61, Nr. 108.

179 Гуря 1997: 385.

180 VrDSI: 468.

rupūžė galėjo būti vienas iš jos viršininko demono pavidalų¹⁸¹. Toks velnio įvaizdis į krikščionybę veikiausiai bus patekęs iš panašių į aptartuosius liaudies prietarų.

11. Varlė-rupūžė – pasaulio pamatas

Pasak „Simbolių bei vaizdinių žodyno“ autoriaus Ado de Fryso, Senovės Egipte, „kadangi šlapio dumblo chaosas sudaro pirminės tveriamosios materijos pagrindą, kai kurie pirmysčiai dievai, susiję su šiuo derlingu dumblo-chaosu (Nilu), turėjo varlių galvas“, ir apskritai varlė žyminti „pėrėjimą nuo vandens (chaoso) prie žemės elemento“¹⁸² – iš esmės tad patį *sutvėrimą*.

Panašiai pasak Tatjanos Civjan ir Tamaros Sudnik: „Įvairiose mitinėse tradicijose pažymėtinas varlės vaidmuo pasaulio sutvėrimo procese bei jos funkcijos (vieta) sutvėrtojo pasaulio struktūroje“; turima omenyje pati varlės gyvenamoji vieta, primenantį pirmąjį chaosą, – bala; varlės amfibiškumas (gyvenimas tiek vandenyje, tiek sausumoje); pagaliau pats išsižergusios tupinčios varlės pavidalas; dėl viso to kai kuriuose kosmogoninio siužeto apie nėrimą į vandenų dugną atnešti žemės variantuose nėrovas kaip tik yra varlė, kuri paskui atstoja jau sutvėrto pasaulio pagrindą, pamatą, jį ant savęs laikydama¹⁸³. Autorės netgi šiuo atžvilgiu palygina senovės graikų žodžius *βάτραχος*, ypač jonėnų tarmės *βάτραχος* ‘v a r l ė’, ir *βάθρον* ‘p a m a t a s, pagrindas, postamentas’ (nors kalbininkai šį sutapimą įpratę laikyti atsitiktiniu) ir primena atitinkamą

lietuvišką rupūžės pavadinimą *pamatinė*¹⁸⁴. Pavyzdžiui: *Pamatinės kiurk – lytaus būs* (Saugos, Šilutės r.); *Tyli kaip pamatinė po akmeniu* (Keturvalakiai, Vilkaviškio r.)¹⁸⁵. Net ir ką tik minėtoje lietuvių kosmogoninėje sakmėje, atkreipkime dėmesį: *O teip pavirtęs Liucinas į p i k t v a r l ė ir par p a m a t q žemės įlindo į daržą, norėdamas pamatyti, kas yra par gražumas daržo*. Taigi į pirmąjį Dievo sutvėrtą pasaulį, „Dievo daržą“ velnias rupūžės pavidalu prasiskverbė *per pamatą*, taip jau nuo pat pradžių pateisindamas šį rupūžės pavadinimą (čia ir papildoma poetinė sąsaja, nes rupūžė pasivertęs velnias *par p a m a t q žemės įlindo į daržą, norėdamas p a m a t y t i*).

Pamatas, pamatai savaime mena požemį. Užtat, pasak N. Vėliaus: „Rupūžės, kaip mitinės būtybės, susijusios su ž e m e, p o ž e m i u, tamsa, naktim.“¹⁸⁶ O varlių net saulės šviesa nei šiluma nepasiekianti (būdingai LPK 3189 tipo sakmėse)¹⁸⁷.

Išvada

Straipsnis priklauso plačiam ciklui, nagrinėjančiam tėkmės stabdymo, tvenkimo ir vėl paleidimo lietus vaizdinius, galiausiai menančius *su-tvėrimą* ir *iš-tvėrimą*, todėl jame nekelta tikslo apžvelgti visą varlės-rupūžės mitologiją, visas jos mitines ypatybes – nagrinėti tik tie mitiniai vaizdiniai, kuriuose varlė-rupūžė tiesiogiai sulaiko, tvenkia, „išgeria“ vandenį, ir tie, kuriuos iš

184 Судник, Цивьян 1982: 147; pritaria ir papildo Топоров 1982: 156–160.

185 LKŽ IX: 285.

186 Vėlius 1983: 84.

187 VIKAZ: 81, Nr. 150; BsLPĮ II: 412–413, Nr. 199; Elisonas 1935: 25, Nr. 44 ir kt.

181 Chevalier, Gheerbrant 1996: 1012.

182 VrDSI: 204–205.

183 Судник, Цивьян 1982: 146–152.

jų galima išvesti arba jais paaiškinti. Nors jie neišsemia visos daugialypės ir prieštaringos varlės-rupūžės mitologijos, panašu, kad vis dėlto sudaro jos šerdį ar kamieną, į kurią, kaip matyti, gali būti suvedamos daugelis jos šakų.

Nelietuviškų asmenvardžių rašyba

Bydermanas, Hansas = Hans Biedermann
Civjan, Tatjana = Татьяна
Владимировна Цивьян
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Freizeris, Džeimsas Džordžas = James
George Frazer
Frysas, Adas, de = Ad de Vries
Gètė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Grimas, Jakobas = Jacob Grimm
Grimas, Vilhelmas = Wilhelm Grimm
Gura, Aleksandras = Александр
Викторович Гура

Heningas, Salomonas = Salomon Henning
Langijas, Johanas = la. Johans, Jānis Langijs, lo. Johannes Langius
Mancelis, Georgas = la. Gerogs Mancelis, vok. Georg Manzel, lo. Georgius Mancelius
Neselmanas, Georgas Heinrichas Ferdinandas = Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann
Nikifarouskis, Mikalojus = bru. Мікалай Якаўлевіч Нікіфароўскі, ru. Николай Яковлевич Никифоровский
Ruigys, Pilypas = Phillip Ruhig
Sudnik, Tamara = Тамара Михайловна Судник
Šeinas, Pavelas = ru. Павел Васильевич Шейн, blr. Павел Васільевіч Шэйн
Šmitas, Pēteris = Pēteris Šmits
Tolstaja, Svetlana = Светлана Михайловна Толстая
Tolstojus, Nikita = Никита Ильич Толстой

Literatūra ir šaltiniai

AIML = *American Indian Myths and Tales*. Selected and edited by Richard Erdoes and Alfonso Ortiz. New York: Pantheon Books, 1984.

ATU = *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004. (Nurodoma tipo numeris.)

Balys 1936 = Jonas Balys. Gyvi numirėliai. *Vairas*, 1936, Nr. 6.

Balys 1937 = *Lietuvių sąmojus: Liaudies anekdotai*. Spaudai paruošė J. Balys. Kaunas: Sakalas, 1937.

Balys 1940 = *Klaipėdiškių lietuvių tautosaka*. Redagavo J. Balys. *Tautosakos darbai*, VII. Kaunas, 1940.

Balys 1948 II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.

Balys 1949 = *Istoriniai padavimai*. Spaudai

paruošė Dr. Jonas Balys. Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1949.

Balys 1986 = Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1986.

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir

tautosakos institutas, 2002.

Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Balkutė 2011 = Rita Balkutė. Burtininkės per Jonines rugius melždavo... // *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 3.

Becker 1995 = Udo Becker. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995.

Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujas simbolis*

- žodynas. Vilnius: Mintis, 2002.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- BrnP II = *Antano Baranauško pasakos*, II: *Tamos karalienė: Surinktos vidurio Lietuvoje*. Parengė Kostas Aleksynas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2008.
- BrnP III = *Antano Baranauško pasakos*, III: *Jonis medžioklis: surinktos Žemaitijoje*. Parengė Kostas Aleksynas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2009.
- BsIT = *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsLP I–II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.
- BsLP I II–IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, II–IV. Vilnius: Vaga, 1995–1998.
- BsOPS = *Ožkabilių pasakos ir sakmės*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- BsR II = Jonas Basanavičius. *Raštai*, II: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*. Sudarė Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsRR = Jonas Basanavičius. *Rinktiniai raštai*. Paruošė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1970.
- BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Chevalier, Gheerbrant 1996 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *A Dictionary of Symbols*. London: Penguin Books, 1996.
- Dundulienė 1996 = Pranė Dundulienė. *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.
- Džekčioriuė 2014 = Vita Džekčioriuė. Kai kurie mitinio varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje. // *Tautosakos darbai*, XLVIII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- Eliade 1982 = Mircea Eliade. *Ordeal by Labyrinth: Conversations with Claude-Henri Rocquet*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1982.
- Elisonas 1926 = Jurgis Elisonas. Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto varles (Amphibia). // *Tauta ir žodis*, IV. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1926.
- Elisonas 1931 = Jurgis Elisonas. Mūsų krašto ropliai (*reptilia*) lietuvių folkloro šviesoje. *Mūsų tautosaka*, III. Kaunas, 1931.
- Elisonas 1932 = Jurgis Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. // *Mūsų tautosaka*, V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932.
- Elisonas 1935 = Jurgis Elisonas. Dievas Senelis: Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat apie Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė. // *Mūsų tautosaka*, IX. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1935.
- Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. London: Papermac, 1995 (1922).
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- GdrBL = Balsas apie lietuvininkus. [Tautosaka, užrašyta Liudviko Giedraičio 1990 m. Kintų apylinkėse, Šilutės r.] // *Liaudies kultūra*, 1994, Nr. 1.
- Goethe 1999 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Tyto alba, 1999.
- Grigaitis 1935 = A. Grigaitis. Sudavijos liaudies padavimai. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1935, Nr. 6.
- Grimai VNP I = Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*. Vertė Adomas Druktenis, I. Vilnius: Alma littera, 1999.

Gustaitis 1926 = Motiejus Gustaitis. *Petras Kriaučiūnas: Gyvenimas, raštai, dokumentai*. Kaunas–Marijampolė: Dirva, 1926.

HSD = *The Herder Symbol Dictionary: Symbols from Art, Archaeology, Mythology, Literature, and Religion*. Wilmette, Illinois: Chiron Publications, 1991 (1978).

Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Kerbelytė 1973 = Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1973.

KkLSP = *Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase*. Sastādījusi E. Kokare. Rīgā: Latvijas PSA Zinatņu akadēmijas izdevniecība, 1957.

KR = *Kupolė rožė: Sekminių–Joninių papročiai ir tautosaka*. Parengė N. Marcinkevičienė, L. Mukaitė, A. Vakari-nienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2003.

KrbKMG = *Kai milžinai gyveno: Padavimai apie miestus, ežerus, kalnus, akmenis*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1983.

KrbŽA = *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Bronislava Kerbely-

tė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

KrbŽG = *Žmogus ir gamta: Lietuvių liaudies sakmės, pasakėčios, pasakojimai, papročiai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

KrLEV II = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.

Kursite 1999 = Janina Kursite. *Mitiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 1999.

Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

Leeming 2010 = David Adams Leeming. *Creation Myths of the World*. Santa Barbara, California–Denver, Colorado–Oxford, England: ABC-CLIO (Greenwood Publishing Group), 2010.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

LM I = *Lietuvių mitologija*, I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.

LPK = Jonas Balys. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas*. // Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė

Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. Nurodomas motyvo numeris.

LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

LTsR = *Lietuvių tautosakos rinktinė*. Paruošė Amb. Jonynas ir kiti. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

LtvŽ = *Lietuvinių žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.

Macijauskaitė-Bonda 2006

Marcinkevičienė 1998

ME II = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.

MT I = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. Krėvė-Mickevičius, I. Kaunas, 1930.

Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.

PKT II = *Iš Panevėžio krašto tautosakos*, II. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2006.

Razauskas 2021 = Dainius Razauskas. *Žmogaus sutvėrimas*. // *Būdas*, 2021, Nr. 4.

Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. Rojaus gardas: Aptvertojo anapusinio pasaulio vaizdiniai mitologijoje. // *Sovijus*, t. 10, 2022, Nr. 2.

Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Užtvėnkta tėkmė: Mitinio įvaizdžio dvasinė prasmė. // *Būdas*, 2023, Nr. 2.

Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Pavirsti akmeniu. // *Būdas*, 2023, Nr. 3.

Razauskas 2023c = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. // *Būdas*, 2023, Nr. 6.

Razauskas 2023d = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. // *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, t. 11, Nr. 1.

Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Perkūniui trenkus iš (po) uolos pasilieja. // *Būdas*, 2024, Nr. 1.

Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos

- pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.
- Razauskas 2024c = Perkūno žirgas ir Pegasas: Lyginamasis (komparatyvinis) tyrimas. // *Sovijus*, spaudoje.
- RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.
- Sabalaiuskas 1994 = Algirdas Sabalaiuskas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- Šmitas 2004 = Pēteris Šmits. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakojojis un rediģējis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
- ŠmLTT = *Latviešu tautas ticējumi*, I–II. Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941. (Puslapių ir tekstų numeravimas ištisinis.)
- TŽ I, III, IV = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, I, III, IV. Kaunas, 1923, 1925, 1926.
- Vėlius 1983 = Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- Vėlius 1986 = Norbertas Vėlius. *Senovės lietuvių religija ir mitologija*. // *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1986.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio vėlnio analizė*. Vaga, 1987.
- Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.
- VIEMD = *Ežeras and milžino delno: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.
- VKAŽ = *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiloginės sakmės*. Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VISV = *Sužeistas vejas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- VrDSI = Ad de Vries. *Dictionary of Symbols and Imagery*. Amsterdam–London: North-Holland Publishing Company, 1976.
- VsLKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Sudarė Klementina Birutė Vosylytė. Vilnius: Mokslas, 1985.
- VsPŽ = Klementina Vosylytė. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Антропов 2004 = Николай П. Антропов. *Белорусские этнолингвистические этюды: 2. Вызывание дождя (акциональный код)*. // *Язык культуры: семантика и грамматика*. К 80-летию со дня рождения акдемика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва: Индрик, 2004.
- АФНРС I = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, I. Москва, 1958.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- Васильков 1979 = Ярослав Владимирович Васильков. *Земледельческий миф в древнеиндийском эпосе (Сказание о Ришьяшринге)*. // *Литература и культура древней и средневековой Индии*. Москва: Наука, 1979.
- Велюс 1981 = Норбертас Велюс. *Vėlnio banda* 'Стадо вяльняса'. // *Балто-славянские исследования 1980*. Москва: Наука, 1981.
- ВЭС = *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*. Москва: Индрик, 2001.
- Громов 2002 = Дмитрий Громов. *Восточнославянские дуалистические легенды о сотворении мира*. // *Мифы и магия индоевропейцев*. Москва: София, 2002.
- Гура 1997 = Александр Викторович Гура. *Символика животных в славянской народной традиции*. Москва: Индрик, 1997.
- ЗТ = *Зороастрийские тексты: Суждения духа разума (Дадестан-и меног-и храд), Сотворение основы (Бундахшин) и другие тексты*.

Издание подготовлено
О. М. Чунаковой.
Москва: Восточная
литература, 1997.

Кудиновы 1987 = Влади-
мир Михайлович
Кудинов, Марина Вла-
димировна Кудинова.
*Сумка кенгуру: Мифы
и легенды Австралии.*
Москва: Наука, 1987.

ЛіП = *Беларуская
народная творчасць:
Легенды і паданні.*
Складальнікі:
М. Я. Грынблат,
А. І. Гурскі. 2-е выданне,
дапоўненае і дапраца-
ванае. Мінск: Белару-
ская навука, 2005.

НБ = «*Народная
Библия*». *Восточно-
славянские этимологи-
ческие легенды.* Состав-
ление и комментарии
О. В. Беловой. Москва:
Индрик, 2004.

Никифоровский 1897 =
*Простонародные
приметы и поверья,
суеверные обряды и
обычи, легендарные
сказания о лицах и
местах.* Собрал в
Витебской Белоруссии
Н. Я. Никифоровский.
Витебск, 1897. (Gudų
medžiaga čia pateikta
rusiškai.)

Никифоровский 1907 =
Николай Яковлевич
Никифоровский.
*Нечистики: Свод
простонародных в
Витебской Белоруссии
сказаний о нечистой
силе.* Вильна, 1907.

НПБП II = *Полацкі
этнаграфічны зборнік,*
вып. 2: *Народная проза*

беларусаў Падзвіння, II.
Укладальнік У. А. Ло-
бач. Наваполацк:
Полацкі дзяржаўны
ўніверсітэт, 2011.

Потебня 2000 =
Александр Афанась-
евич Потебня. *Символ
и миф в народной
культуре: Собрание
трудов.* Москва: Лаби-
ринт, 2000.

СД III = *Славянские
древности: Этнолинг-
вистический словарь*,
III. Под редакцией
Н. И. Толстого. Мо-
сква: Международные
отношения, 2004.

Сержпутоўскі 1998 =
Аляксандр Казіміравіч
Сержпутоўскі. *Прымхі
і забабоны беларусаў-
палешукоў.* Мінск:
Універсітэцкае, 1998
(1930).

Судник, Цивьян 1982
= Тамара Михайлов-
на Судник, Татьяна
Владимировна Цивьян.
О мифологии лягушки
(балто-балканские дан-
ные). // *Балто-славян-
ские исследования* 1981.
Москва: Наука, 1982.

Толстой 1995 = Никита
Ильич Толстой. *Язык
и народная культура:
Очерки по славянской
мифологии и этно-
лингвистике.* Москва:
Индрик, 1995.

Толстой 2003 = Ни-
кита Ильич Толстой.
*Очерки славянского
язычества.* Москва:
Индрик, 2003.

Топоров 1982 = Влади-
мир Николаевич Топо-

ров. Др.-греч. *βάρφαρος*
и др. (заметка на
полях). // *Балто-сла-
вянские исследования*
1981. Москва: Наука,
1982.

Фрээр 1985 = Джеймс
Джордж Фрээр. *Фоль-
клор в Ветхом Завете.*
Москва: Издательство
политической литера-
туры, 1985.

ЧбнМИ I.2 = *Труды
этнографическо-ста-
тистической экспеди-
ции в западно-русский
край: Материалы и
исследования, собран-
ные П. П. Чубинским*,
I.2: *Пословицы, загадки,
колдовство.* Санкт-Пе-
тербург, 1877.

ЧбнМИ II = *Труды эт-
нографическо-стати-
стической экспедиции
в западно-русский
край: Материалы и
исследования, собран-
ные П. П. Чубинским*,
II: *Малорусские сказки.*
Санкт-Петербург, 1878.

ЧбнМИ IV = *Труды
этнографическо-ста-
тистической экспеди-
ции в западно-русский
край: Материалы и
исследования, собран-
ные П. П. Чубинским*,
IV: *Обряды: родины,
крестины, свадьба,
похороны.* Санкт-Пе-
тербург, 1877.

Шейн 1902 = *Матери-
алы для изучения быта
и языка русского насе-
ления Северо-Запад-
ного края, собранные и
приведенные в порядок
П. В. Шейном*, том III.
Санкт-Петербург, 1902.